

Лист за књижевност и науку
List za kniževnost i nauku

Власник и издаваатељ: Српска Дубровачка Штампарија Др. Грацића и др
Vlasnik i izdavatelj: Srpska Dubrovačka Štamparija Dr. Gracića i dr

Уредник: проф. АНТОНИЈЕ ВУЧЕТИЋ.
Urednik: prof. ANTONIJE VUČEĆIĆ.

„СРЂ“ излази у свескама од 3 табака, половином и сврхом мјесеца.

На годину: За Аустро-Угарску • круна 10
" " " Иноземство . . . " 12
Поједини број изван претплате 80 пара.

„SRD“ izlazi u sveskama od 3 tabaka, polovinom i svrhom mjeseca.

Na godinu: Za Austro-Ugarsku kruna 10
" " " Inozemstvo . . . " 12
Поједини број изван претплате 80 пара.

ДУБРОВНИК. — DUBROVNIK.

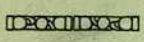
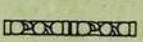
Српска Дубровачка Штампарија Др. М. Грацића и др.
Srpska Dubrovačka Štamparija Dr. M. Gracića i dr.
1908.

САДРЖАЈ. — SADRŽAJ.

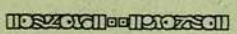
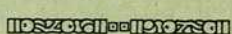
1. О POSTANJU POLJICA (konac).	
prof. Filip Lukas.	str. 81
2. СВЕТЛИ ДАНИ (пјесме) (2).	
Маринко.	91
3. * * *	
Радомир Кр. Орлински.	92
4. СРПСТВО.	
Мићун П. Павичевић.	93
5. КАД СМРТ ДОЂЕ . . .	
Мићун П. Павичевић.	93
6. КЊИЖЕВНЕ УСПОМЕНЕ (Мемоари).	
И. С. Тургењев.	94
7. ПОЗОРИШТЕ У СРБИЈИ (конац).	
А. Камењец Безојева.	100
8. GARIBALDI I NJEGOVO DOBA (3).	
Prof. W. baron Ljubibratić.	106
9. ОЦЈЕНА.	120
10. † Dr. VALTASAR BOGIŠIĆ (2).	121
11. БИЉЕШКЕ. — ВИЉЕШКЕ	128

 Što prije započecemos djelom pisca **svjetskog glasa:**
Prof. D.ra I. MEČNIKOVA:

 Optimističko-filozofske studije

o

 prirodi čovjekovoj
 preveo Dr. J. Kujačić.

Луна Ћеловић
БЕОГРАД

С Р Ћ Љ Ђ С Р Ђ
БЕОГРАД

Год. VII.
God.

ДУБРОВНИК, 30. априла 1908.
DUBROVNIK, aprila

Бр. 8.
Br.

О ПОСТАНЈУ ПОЛЈИЦА

(geografsko-sociološke primjedbe).

— svrha —

Prof. Filip Lukas — Zagreb.

Edmund Demolins¹ donosi čudnih primjera gostoprimstva u Kalabriji. Da slučajno stranac pohvali kakovu stvar kod domaćina, taj mu je odmah nudi u dar, a bila bi uvreda dar odbiti. Orografske su prilike u Kalabriji slične onima u Poljicima; amo je i tamo do zadnjeg doba vladalo prirodno gospodarstvo. U naprednijim mjestima kao u Jesenicama novčano je gospodarstvo potislo prirodno, a s njime i gostoprimstvo.

Ukočenost zadruge u socijalnom pogledu upućuje nas na pravi uzrok, ščega se u Poljicima nijesu mogle razviti ličnosti. U historiji poljičkoj nema historičke parabole, nema tu dizanja ili dekadence; sve je u njoj jednostavno, a nosi obilježje općenoga. Kod njih je sve bio izražaj mase, pa i sami naj ljepši biser, poljički statut. On je samo sinteza pravničkih nazora generacija i duga naslaga vijekova. U prošlosti ne niče u Poljicima jedna ličnost, te bi narodu nove staze ili vidike otvorila. U doba narodnog preporoda nije taj nacionalni ostatak započeo borbu narodnog oslobođenja. U to doba, da se gradovi i ne spominju, niču ličnosti iz Konavala, Podgore, Hvara, Vranjice i Kaštela, a iz Poljica amo niti jedna. Održaše se doista u svojem nacionalno-patrijarhalnom stanju bez natruhe talijanske kulture, ali i njihova pasivnost u kulturi nije narodnom biću od velike koristi. Na svakoj stranici naše domaće historije susrećemo veliki utjecaj romanske kulture. U naj starije doba, u obliku vjerskom, raspršava naivno vjerovanje slavensko, da na

¹ E. Demolins: Comment la route crée le type social. Paris. 1905, str. 301.

njemu dogradi etička hristjanska načela. Na gospodarstvenom polju unosi novčano gospodarstvo, a na političkom stvara na ruševinama župe sredovječnu pravnu državu. U doba muničipalnog razvitka naših gradova, svi kulturni trzaji dolaze s one strane Jadrije. Poglavitna zasluga Dubrovčana sastoji u tome što nijesu pod utjecajem talijanske kulture izgubili slovensko obilježje, već što su imali snage talijanske utjecaje pretapati i njih slovenskom čuvstvu priljubivati.

U naj novije doba na osnovici talijanskog preporoda razvija se naš narodni preporod u Dalmaciji. Narodna naša kultura dala je štire plodove, a gdje je ona isključivo vladala, niti narodu, niti čovječanstvu nije se raširio umni horizontat!

Uza sve poroke zadruge u društvu i kod pojedinaca ipak se na njoj u Poljicima pridigla samosvojna općina; nastaje pitanje, koji su historički i psi ološki motivi pri tome utjecali.

Kada propade jedan veći politički organizam, teritorij se sve većma drobi i diferensise, dok se drobljenje ne ustavi na geografskim elementima. Preko ovih međa je drobljenje nemoguće. Ali, da se i na jednom geografskom elementu može razviti kakav politički organizam, treba fizičkih preprijeaka i vanjskih osobitih prilika. V. Jagić¹ u recenziji St. Novakovića² ističe, da se zadruga u Srbiji za vrijeme Nemanjića bila zaturla, jer ovakova jedinica prastare narodne organizacije nije u uređenoj državi trebvala. Sve funkcije javnog prava vršila je državna vlast, a vršenje privatnog prava država je sama nadzirala. Kada je samostalnost srpska propala te bespravnost pod Turcima u zemlji zavlada, povratio se je narod opeta instinktivno prastaraj zadružnoj organizaciji. Ovako je zadruga opet poprimila sve funkcije privatne naravi, a sve zadruge skupa uredile i međusobne odnose.

Jednaki se proces mogao razviti i u hrvatskoj državi. Dok je bila hrvatska država u snazi, vršila središna vlast sve funkcije javnoga prava, a vršenje privatnog prava nadzirala. Kada je hrvatska država propala, udaljene česti počese se drobiti, a da uredi bud kakove sredene prilike, opet se povraćtiše zadružnoj organizaciji. Pri ovome se kopno ponovno dife-

¹ Archiv für sl. Ph. str. 116, 117.

² Narod i zemlja u staroj srpskoj državi.

rensiše od primorskih gradova. Kroz cijelo doba naše historije opaža se neki antagonizam između pomorskih i suhih međa. Tu je više uzroka. Slovensko bogoslužje, te je zaprijetilo nacionalnom opstanku Romana, opreke samo zaoštrilo, jer su ove bile pravne i gospodarstvene naravi. Nije mi poznato, da li je i jedan pisac istakao diferencije narodnog gospodarstva u hrvatskom kraljevstvu. Između tri primarne grupe, najznamenitija je bila za gospodarstvo gradska grupa. Ona je razvila industriju i trgovinu, a bila je prama drugim socijalnim grupama u stadiju novčanog gospodarstva. Među osvajačima i podjarmljenim grupama na suhim međama vladalo je još kućno prirodno gospodarstvo. Ukupnog narodnog gospodarstva nije tada bilo. Gradska grupa nema ispočetka udjela u vladanju, ali čim više ona svojim radom zadobija materijalna dobra, tim više su osvajači bili prinuždeni da se na nju oslanjaju. „Latinska“ politika Zvonimirova bila je samo protuusluga za usluge učinjene od ove grupe državi. Propašću hrvatske države nije u gradovima nastala nikakova ozbiljna kriza, jer je propašću osvajača sekundarna grupa postala primarnom. Gradovi se organizovali u muničipija srednjovječna sa svojim vlastitim individualnim životom. Na kopnu se država, bez jake središnje vlade, počela raspadati na omanje političke organizme. U ovom metežu postaju Poljica. Postanje je njihovo posljedica drobljenja hrvatske države, kao što je, osam vijekova kašnje, njihova propast pala u zoru narodnog jedinstva.

Da se ipak ova čest organizovala najprije u politički organizam, a kašnje u politički individualitet, doprinio je u prvom redu geografski momenat.

Politička môté hrvatske države u to doba bila se prenijela, dijelom preko Velebita, a dijelom u Mletke.

Poljica leže jednom i drugom centru kao „pufer“ državica, utisnuta na periferiji. U političkoj je geografiji poznata činjenica, da se od centra prama periferiji slabi politički utjecaj državní. Kada nema dobrih komunikacionih sredstava, kao u to doba, slabljenje raste u upravnom razmjeru sa daljinom. Na taj način nastaju na periferiji omanji politički organizmi. Ali još više od ovoga uzroka utjecao je na postanje Poljica čisto geografski momenat.

Ratzelu je čovječanstvo samo jedna vitalna pojava naše zemlje, a politički organizmi, pojava usadena na posebnom teritoriju. Da se upozna pravi uzrok postanku kakvog političkog organizma, treba prije proučiti snagu pojedinih geografskih elemenata.

Priroda je Poljica tako sagradila, da ova za sebe sačinjavaju neku cjelinu. Preko ovih meda je svako diferenciranje nemoguće. Vanjska je fiziognomija ovoga kraja brdovita a brda su kao i otoci.¹ Na njima se znade dio jednog naroda brzo sabrati, urediti a prama prilikama i samosvojni život započeti.

Poljica, ili, da geografski bolje izrazimo, polja u Mosoru, grupiraju se uporedo u prilici terasa s jedne i s druge strane ove planine. Razvođe sačinjava glavno bilo, a rijeke Cetina i Žrnovnica su mede sa istočne i sa zapadne strane. Sa juga su Poljica omeđena od mora, ali more za jednu brdsku općinu, kako Ratzel opaža, nijesu pouzdane granice. Vidi se to i od toga, da su se sami stanovnici sa morskih meda povukli brdu pod sami vrh. Prema sjeveru su udubine od Srijana, Doča, i Dugog polja odijelile mosorsko naborno zemljište od zagorskog kršnog plateau-a. Političke se mede ponešto razlikuju od ovih prirodnih meda.

Poljica su nastala uslijed pritiska zemaljske kore, koji je došao sa juga. U valovitom gibanju izdigla se tri nabora jedan uporedo drugome. Sjeverno se bilo time, što je u zagorskom plateau našlo jaku prepreku daljem gibanju, naj više izdiglo. Politička se moć privezala uz čistu prirodu. Fiziognomija je kraja brdovita, a stoga je i politički organizam morao biti čisti izražaj brda. Bila to neka vrsta pastirske općine u manjem opsegu od Crnegore. Ovako omeđeni prostor dava čisto geografsku cjelinu, na kojoj se tijekom vremena razvio politički individualitet, sa svim osebinama brdskog utjecaja.

Sličnih političkih tvorbi može se još i danas naći na turskom zemljištu između Cijevne planine i Žijova, gdje se razvije samosvojne općine pod vlastitim glavarima u Zatrijebaču, Gusinju i Plavi. Hassert, koji je o njima pisao, drži, da su one neka vrsta republičke smjese sa patrijarhalnim auktoritetom

¹ F. Ratzel o. c.; str. 615.

staraca.¹ Jedan osobiti geografski individualitet nalazi se u sjevernim Alpama, a to je u historiji poznati Berchtesgaden, koji je doživio znamenitiju historiju, no što su mnoge veće i bogatije zemlje. „Richter“, koji je napisao monografiju ovoga kraja, tvrdi, da se može većim pravom govoriti o neodvisnoj historiji Berchtesgadena, nego li o drugim mnogo većim krajevima.² Biće to neka nutrnja historija bez ikakva veza sa svjetskim događajima i bez utjecaja izvan granica, ali je poglavita njihova zasluga to, što su znali očuvati svoju slobodu.³

Što je moguće geografske i psihološke momente navesti, koji su djelovali na postanje ovakovih političkih organizama, time se ne olakšava posao odrediti doba samoga postanja. Prodrijeti u tmicu iskona državnoga spada u najteži posao historiografa. U prvotnoj su fazi socijalni slojevi počeli tek razvijati latentne svoje moći, kod njih je bilo još sve neodređeno, pravac pojedinih socijalnih slojeva i njihova snaga. A kada socijalne grupe nijesu izrazite, ne može biti niti rezultanta njihova, državni organizam, potpuno dograđen. To traje decenije, a često i vijekove. Uzalud grade idealni historiografi postanje pomoću pojedinih ličnosti, gradnju započinju i dovršuju socijalne grupe. Isti Rim, kojega postanak Livije ukrašuje radom ljudi i bogova, samo je rezultanta gradnje generacija i vijekova.

Što se pokušalo za Rim, to se ponavlja kod svih država, a može se kazati, da su u poznijoj historiji pokušaji katkada i uspjeli.

Za Poljica mislim, da je svaki pokušaj zališan. Postanju Poljica ne kumuju bogovi kao Rimu, ne grade ih veliki osvajači kao u doba seobe naroda, već postaju na način, što nema središnje vlade, da ih drži upokorene. Može se kazati, da Poljica postaju onim danom, kada je propala hrvatska država, a da samo stanovništvo nije bilo toga svijesno. Čime je središnja vlast bila dalja i prema periferiji slabija, time su oni čutili potrebu, da se sami organizuju. Ispočetka besvjesna sloboda postaje svijesnom onim danom, kada je vanjska sila bila zapri-

¹ F. Ratzel o. c. str. 796.

² " " " str. 797.

³ A. Pavich pl. Pfauenthal: Prinosi povjesti Poljica. Sarajevo. str. 38.

jetila njihovu opstanku. Vanjske su sile bile, nadbiskup spljetski i feudna gospoda, koji su došli s njima u sukob, više radi gospodarskog opstanka nego li radi kakvog političkog posezanja. To se razabire i od toga, što oni kašnje dragovoljno priznavaju mletačku vlast, kada im je republika dozvolila, da mogu držati nekoliko solana pokraj rijeke Žrnovice. Kako se vidi, tekar na ovim vanjskim preprekama počeo se pridizati politički organizam, koji se je sve većma razvijao, dok je dovršio kao politički individualitet. Dogradnja se dovršila u 13. vijeku, ali to je bio samo zaključni kamen na zgradi, koja se u nutrnjosti gradila puna dva vijeka

Nutrnja grada u Poljicima nije ništa manje zanimiva, nego li vanjska. Savremenih spomenika za ovo ne imademo, sve što se ovdje navodi, moralo se pobirčiti po poljičkom statutu.

Historiju Poljica protkavaju tri socijalne grupe s većim ili manjim udjelom u vladanju. Nigdje se na svijetu ne odriče kakav socijalni sloj javnih prava; kada ih u kojoj državi nema, znači, da mu ih je jači sloj silomice oteo. Pitanje je za Poljica, kojim redom i kako su dolazili pojedini slojevi do svojih prava. Ispočetka su bile u Poljicima dvije primarne socijalne grupe, a to su Hrvati osvajači i podjarmljeni starosjedioci. Redovito se znade uvući među ove dvije grupe treći sloj, koji imade zadatak, da zadovoljuje potrebe klase koja vlada. U kratkom razdoblju vremena, ovaj se srednji sloj¹ nije u Poljicima razvio, već je primarna socijalna grupa primorana da spade na sekundarnu.

Iza prvih osvajača u 7. vijeku pridošli su novi osvajači iz Bosne tri vijeka kašnje, nadvladali su primarnu klasu i uzeli sva prava za sebe. U Poljicima nestaje staro hrvatsko plemstvo a započinje gospodovati plemstvo bosansko. U erkovnoj jurisdikciji ostadoše došljaci vjerni svojoj staroj otadžbini, te i nadalje spadahu pod Livanskim biskupom, prem su Poljica u opsegu biskupije spljetske. Ovaj utjecaj zaleda na primorje odgovara već istaknutim načelima o historijskom gibanju. Kada morske mede politički otančaju i gibanje zastane, odmah nastane gibanje iz zaleda, jer neodvisnost Dalmacije nije nego

¹ Archiv für Rechts-und Wirtschaftsphilosophie. I. Heft Oktober 1907; L. Gunplowicz: Der Staat und die sozialen Gruppen.

geografska nesmisao. Obale su Dalmacije spram zemlje preduge, da bi zemlja mogla za sebe činiti kakovu cjelinu; one su jedino ishodište morskih vlasti spram zaleda ili kopnenih sila naprama moru. Bosna od 10. vijeka unaprijed sve većma se samosvojno razvija; te ništa prirodnije, već da se počela širiti do morskih međa. U 14. je vijeku utjecaj bosanski na morske međe bio naj jači, a u to su doba obale srednje, a dobrim dijelom i južne Dalmacije, bile organički pripojene bosanskoj državi. Bosansko je plemstvo potislo u Poljicima staro-hrvatsko plemstvo među pučane, od kojih se tijekom vremena razvila srednja primarna socijalna grupa. Od bosanskog se plemstva biraju knezovi,¹ i oni kao osvajači vode svu upravu u općini. Ali uz bosansko plemstvo susretamo u Poljicima i plemstvo ugarsko, koje je kašnje dobilo velika udjela u vladanju. Ugarsko plemstvo ima svoj iskon u doba, kada su hrvatsko-ugarski vladari opeta pokušali utvrditi svoja prava na Dalmaciju. Da osiguraju ovaj kraj, postavili su na čelo Poljica svoje ljude, od kojih se razvilo ugarsko plemstvo. Ali, jer je hrvatsko-ugarska vlada bila od kratkog trajanja, da bi se njeni ljudi u Poljicima mogli održati sami u vlasti, morali se nagadati sa bosanskim plemstvom i tako podijeliti vlast u općini. Bosanski su plemići i odsele birali knezove, ugarsko je plemstvo izbor samo potvrđivalo. Pitanje je, kakovi su odnosi vladali između staro-hrvatskog plemstva i bosanskih doseljenika. Za ovo ne posjedujemo nikakvih podataka, a sve što se može navesti, jesu konjektуре i psihološki momenti. Ne može se tvrditi, kako nagada I. Pivčević² da se staro hrvatsko plemstvo jednostavno nekamo iselilo i ovaj kraj ostavilo pust. Osim toga, što za tvrdnju ne navodi nikakova tvrda dokaza, za iseljenje u X. vijeku nije bilo niti razloga. Tà to je vijek, u kome se hrvatska država bila naj bolje sredila. Kada pak ne bi bilo u Poljicima srednjeg primarnog sloja, na koga bi se odnosila riječ „pučani“, koju knez pri svome biranju spominje? Podjarmljeni starosjedoci bijahu kmetovi, te je teško pomisliti, da i ove „plemići“ časte i k izboru pripuštaju. Béz dvojbe onaj „časni puk“³ bijaše starohrvatsko stanovništvo, koje je uživalo sva

¹ Pavich o. c. str. 33.

² O postanku Poljica, str. 5.

³ Pavich o. c. str. 33, 34.

privatna prava, a samo im bijaše otet javni udio u vladanju. Hrvati kao osvajači bijahu plemići, te je bosansko plemstvo moralo poslije duge borbe i njima pripoznati ličnu slobodu i privatna prava. Među privatna prava spada i pravo posjeda. Zemljišnu svojinu nazivahu u Poljcima „plemenšćinu“,¹ a zar to nije reminiscencija na staro doba osvajanja, kada su osvajači svu zemlju bili uzeli za sebe? „Plemenšćinu“ može imati i srednji „pučki sloj“, dokaz da je i ovaj sloj nekoč bio „plemenit“ ali od novih osvajača lišen toga prava.

Useljenjem plemstva bosanskog i ugarskog počela je tančati narodna svijest. Staro je hrvatsko plemstvo bilo tako ponosno na svoje podrijetlo, da je znalo očuvati plemenski naziv i onda, kada bi se iselilo u tuđinu. Još danas se nalazi u Ugarskoj dosta obitelji, koje se zovu Hrvat ili Horvat, a to su hrvatski iseljenici, koji mjesto naziva roda uzeše naziv plemena, tako se njime ponosiše. Tančanjem narodne svijesti odskače jače geografski momenat. Geografski momenat sve većma iskače i tura u pozadinu historijska prava. Iza geografskog pojma, „Poljica“, jedva se kroz razmaglicu nazire historijski pojam Hrvatske, iza Poljičana, dio plemena hrvatskog. Sva im suština nacionalnog karaktera još visijaše o nazivu hrvatskog jezika. Kako se vidi, osnovica, na kojoj se pridigla Poljica,² bila preuska sa nacionalnog i geografskog gledišta, ali takove su bile prilike. Dalmacija u cijelom razvoju svoje historije nije nigda imala aktivnu već svederno pasivnu ulogu. U njoj se nije nigda stvorila kakova neodvisna kultura, a kamo li kakav neodvisni narod, stoga, kada se o njenom političkom ili kulturnom razvitku govori, treba uvijek prije proučavati pogranične zemlje. Italija je u prvom redu, prema nije s Dalmacijom u dodiru, svederno utjecala na njezin razvitak. Ali je Italija, i ako ne kopnom, a ono morem vezana s istočnom stranom Jadrije. More pak ne ima granica, ono je cjelina, zato ono spaja a ne dijeli suprotne obale. U XII. su vijeku s morem gospodovali Mlečići,³ pa i sami arapski pisci nazivlju Jadriju mletačkim morem. Gospodstvo Mlečića nije u Dalmaciji sizalo daleko u kopno, jer je

¹ Statut; str. 59, 70.

² Statut; str. 120 (273).

³ Dr. Matteo Bartoli: Schriften der Balkankommission. I. Wien 1906; str. 110.

Лукa Чeлoвић
 БEOГPAД
 У ПОCТАНЈУ ПОЛЈИЦА
 БEOГPAД

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А
Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

n. pr. Klis sve do XVI. vijeka bio još na hrvatskom teritoriju. Mletački posjed u Dalmaciji bio je ograničen na morske mede i otoke. Mletački tako zvani stari posjed (acquisto vecchio) odgovarao je nešto povećanoj Temi Dalmacije u doba vizantinske vlasti. Poljičani se još u XV. vijeku stavljaju pod mletačko pokroviteljstvo, a biće bio ovome pravi razlog dane im povlastice za solane. Kašnje su, provalom Turaka, politički i geografski bili prisiljeni oslanjati se na pomorsku vlast. Kao što su danas Grčka, Italija i Portugalska, ne će li da ih sa sjevera kopnene sile pritisnu, prinuždene da se oslanjaju na englesku pomorsku silu, tako su Poljičani u ono doba bili prisiljeni da, se oslone na mletačku morską snagu. Ali im utaman i ova zdrava teritorijalna politika, jer padaju za neko vrijeme pod tursko gospodstvo. Mora se u ovoj periodi istaknuti herojstvo stanovništva, da sa sebe strese jaram turski. Poljičani nalaze opeta vjerna saveznika u svojim mosorskim brdinama. Brda im dadoše impuls, da su se u politički organizam razvili; u doba invazije turske, pomogoše im onda da su turski jaram zbacili. Borbu između Poljičana i Turaka, i ako ne možemo otrgnuti iz kompleksa ostalih borbi, to ipak one pokazuju više lokalni nego li općeni karakter. Tu su se vodile borbe između pograničnih begova i brdskih stanovnika, a ne između države turske i političkog poljičkog individualiteta. Država je turska tjerala svoju ekspanzivnost do sjeverne Ugarske, a da joj u tome nijesu smetali nekoji brdski politički organizmi. U Dalmaciji osvajaju Turci cijelo zaleđe; sva plodnija polja do ravnih Kotara spala su bila pod tursku vlast, a da im pri tome nijesu zakrčila put mala Poljica. U glavnome je Poljičane spasio: geografski smještaj, po kome su ostali, po strani pravca invazije turske, plastika zemlje i junaštvo stanovništva. Geografski je smještaj spasio u prvom redu i Crnogorce od turskog gospodstva, a da im se time ne misli njihovo herojstvo u obrani rodene grude umanjiti.

Za Dalmaciju je invazija turska donijela novu etnografsku mješavinu. Pred ršumom turskim pridolaze novi narodni elementi, koji se započeoše slijevati sa starosjediocima. Etnička ova mješavina pridigla je narodnu otpornost, ali se nije posvuda jednako dogodila. U južnoj Dalmaciji bila je mješavina

postepena; kroz vijekove su pridošlice pomlađivale zastarjeli elemenat. U srednjoj je Dalmaciji u ova doba cijela Zagora bila etnografski ispremiješana; u sjevernoj ponešto Kotari, dok je na otocima staro stanovništvo ostalo netaknuto. U Poljcima je mješavina bila minimalna, jer sam statut ima odredaba, da se ne smije „vlasima“ bez dozvole velikog vijeća dopuštati useljivanje.¹ Uza svu zabranu uselilo se dosta useljenika u gornja Poljica, što se opaža u jeziku, nošnji i autropološkim oznakama. Lubanje su tu pravilnije i ponešto mesotikefalne, u donjim i južnim Poljcima više su brahikefalne. Također se i u duševnim sposobnostima opaža neko diferencijiranje, u koliko se stanovništvo u sjevernoj zoni odlikuje prirodnom bistrinom shvaćanja, dok se to za sva mjesta južnih Poljica ne može općeno ustvrditi. Prema sekularnoj mješavini u Dalmaciji mogu se lako uzeti i diferencije progresivnog razvitka stanovništva. Sjeverni dio, u komu su etničke mješavine bile slabe, dava šture plodove na umnom i političkom polju. Srednji se dio odlikovao, toliko u prošlosti, koliko u doba narodnog preporoda. Iz toga dijela, a osobito sa morskih međa, niklo je velikih ličnosti, koje su narodu umni i politički horizontat raširile. Iznad svega južna Dalmacija na tom polju prednjači. Niko nije znao vitalnu teudencu mase tako shvatiti kao pojedine ličnosti iz toga kraja, a za to su i narodnu energiju znali shodno izrabiti.

Pa i ako radi osamljenosti nije nikla iz Poljica nikakova velika ličnost, to se ipak mnogi iseljenici poljički, osnaživ krv svoju etničkom mješavinom izvan poljičkih granica, znadu još danas popeti u prve narodne redove. Što se i od ovih još nije razvila velika ličnost, ne smeta, jer se opaža da su oni znali mnogi kucaj narodnog života izrabiti u općenu ili vlastitu korist.

Postanje i razvitak Poljica spada, kako se vidi iz ovih primjedbi, više u krug geografije i sociologije nego li historije. Ovakovi manji politički organizmi zanimaju više radi svoje nutrnje strukture, jer im je vanjski politički život nepomičan. Ipak i kod njih imade primarnih i sekundarnih struja, koje se među sobom nalaze u svedernoj borbi i pretapanju. Fizički

¹ Monumenta: Statut Poljički: ed V. Jagić str. 37—38.

zakon, da se energija ne može izgubiti, vrijedi i za ove slojeve. Kod njih energija mora naći neki izlaz prama vani. Nijesu kadri da se bace preko granica na osvajanje, jer su slabi, za to se uređuju među sobom u nutrašnjosti. Resultanta njihove borbe jest poljički statut, naslaga pravnih narodnih razora. Kada su postali, malo znamo, ali da nijesu postali na jedan mah, svjedoče dodaci, koji su kasnije pridodavani. Koje su zakone imali pred sobom za uzor, ne može se razabrati, ali da ih je bilo, dokaz često prizivanje na starije ustanove. Jedno se može ustvrditi, da je poljički socijalni vitalizam obogatilo narodnu riznicu jednom velikom tečevinom.

Светли дани

— Маринко. —

(2).

мојој ОЛГИ.

III.

Соба топла, срце пуно, хај,
 Ходи, душо, да славимо рај!
 Дигни венац, скини вео с њим,
 Венчаницу дај да отпутим . . .
 Нева чека, дршће као прут,
 Војно ружи, ко бајаги љут,
 Па у лампу брзо хукну, враг —
 Лампа плану и усану — мрак.

IV.

Лак сам данас. као птица лак,
 У етирни летнуо бих зрак,
 И неба се дохватио тад,
 И скинуо озго месец млад,
 И звезде и плаветни свод,
 И повео вас анђелски род,
 И рај цео, и красоту сву;
 Па бих небом загрнуо њу,

И молио анђелака хор
 Да затруби, мога сунца двор
 Да забруји широм света свог —
 Све у славу сјајног злата мог.

V.

Сунце сија, блиста шума, гај,
 А по селу просуо се рај:
 Из кућица с' ори весѝ пој,
 По градини врви птица рој,
 Пред кућама шта мири свуд,
 И набреклу запљускује груд.
 Гле, и на мој досад пусти дом
 Голуб један са голубицом
 Гњездо вије, па гугуче ту,
 И гугутом раздрагао сву
 И кућицу и одаје све,
 И у њима сретне душе две.

* *

Радомир Кр. Орлински — Бар.

Божанског пића капи окуси, усно жедна,
 Сионска палма што од небеског огња брани,
 Под сјенком њеном светом, кад своја крила ледна
 На огњу том размрзнеш, ти душо моја, стани!

С божанске кадилнице запаљен тамјан свети
 Уз дим ће пратит' химне пут неба вјечном трону,
 И миром окаћена, ти душо моја, лети!
 К вјечитом пристаништу у рајском светом лону.

К'о с листа кап од росе на сунцу што се блиста,
 И ти се, душо, сијај с прам Божјег сјајног лица!
 На празник ускрснућа к'о кристал буди чиста!
 Из гњезда свог излети к'о феникс вјечна птица!

Божанско уздисање и вјера, љубав, нада
 Нек пламен умирући оживе лампе свете,
 Из круга вјечне славе, гдје свети покој влада
 Да химне с харфе моје к божанству моме лете.

Божанског пића капи окуси, усно жедна,
 Жеравом освећена и божје руке миром,
 Да дигну крила духа, гдје свера недогледна,
 Сводове да лазурне потресам звучном лиром.

Српство.

Мићун М. Павићевих — Цетиње.

К'о два брата заваћена,
 Што не могу да се сложе ;
 Ил' к'о човјек зџ и жена,
 Свакодневно што се гложе. —

Тако моје Српство тужно
 Међусобну борбу води ;
 И у море мржње, кужно,
 Засл'јепљено гази, броди...

А неко се дрско цери,
 Свјестан, што то њему значи ;
 И лукавим оком мјери :
 Да сав српски Род потлачи...

Кад смрт дође...

Мићун М. Павићевих — Цетиње.

Кад на врата смрт закуца,
 Дрско рече : „Ево мени!“
 И к'о човјек дивљег срца
 На ме тргне мач огњени :

Ја ћу мушки, без јецања
 Раздрљити вреле груди ;
 И рећ' смјело, без кајања :
 „Теби моје срце жуди...“

КЊИЖЕВНЕ УСПОМЕНЕ (Мемоари)

И. С. Тургеев

С руског превео Н. Стајић — Београд.

Жуковски, Крилов, Љермонтов, Сагоскин.

У првој од ових скица сјетио сам се свога срастања са Пушкином, сада хоћу да посветим неколико ријечи осталим умрлим литерарним славама, које сам сретао. Почињем са *Жуковским*. Он је од двадесет година живио на свом добру у Вјеловском округу и каткад посећивао моју мајку, која је тада била још дјевојка на њеном Мјесницком добру. Још се задржала традиција у нас да је он при једној домаћој представи играо улогу мафионичара и још се сјећам да сам видио код нас код куће у соби за старине његову капу са златним звијездама. Од тада је протекло много година и сјећање на случајно и привремено познанство са сеоском госпођицом сигурно му се давно изгубило из памети. Оне године када смо се ми преселили у Петроград — мени је тада било шеснаест година — хтједе моја мати да га опомене на њу. Она му навезе за његов имендан лијепо кадивено јастуче и посла ме с њим у зимску палату. Ја сам требао да кажем своје име, кажем чији сам и да поклон предам. Када сам ушао у огромну мени тада непознату зграду, лутајући по дугим засвођеним ходницима, пењући се уз камене степенице, пролазећи поред скоро исто тако камене страже, најзад дођох до одаја Жуковског и опазивши, шест стопа високог црвеног лакеја украшеног сребрним шарама, обузе ме неописан страх и бојазан. Када ме црвени лакеј уведе у кабинет и када ме са писаћег стола погледа замишљено, пријатно, нешто зачуђено лице пјесниково, савлада ме страх толико, да ми се језик залијепи за непце и у пркос свим напорима не могах прословити ни ријечи, стојећи као чврсто везан на прагу и несрећно јастуче, на коме је као што се сјећам, била навезана нека дјевојка у средњевјековном одијелу са папагајем на рамену, предадох са обе руке као — крштено дијете. Моја неприлика побуди у добродушног

Жуковског сажаљење. Он ми приђе, узе мирно од мене јастуче, понуди ме да сједнем и пријатно разговараше са мном. Ја му најзад објасних стање ствари — и одох чим бјеше могуће.

* * *

Пјесник Жуковски је већ тада био у мојим очима од великог значаја; мене је усрећио наш састанак, и ако је био промашен, и дошавши кући, сјећао сам се са необичним задовољством његова смјешкања, пријатног звука његова гласа и његових мирних пријатних покрета. Скоро су сви портрети Жуковскога врло слични; његово лице није спадало у ону врсту физиономија, које су се тешко радиле због његовог промјенљивог израза. Заиста године 1834. није било више ни трага од болешљивог младића, када се наши родитељи представилише „Пјеснику у руском логору“ (под овим насловом изашли су први списи Жуковскога.); он је био лијепа раста, права мушка појава. Лице његово је било мало знојаво, као млијеко и крв, без бора, из кога дисаше мирноћа; држао је главу спуштено као утонуо у ослушкивање или у мисли; његова ријетка коса падаше у прамењу по голом челу. Из његових дубоких, мрких као у Кинеза очију, сијаше мирна доброта и око његових потпуно пријатних уста играше вазда једва примјетни али срдачан осмијак пун наклоности и уљудности. Његово полуоријенталско поријекло (његова је мајка, како је познато, била Туркиња) показиваше се јасно у његовим цртама.

Неколико недјеља доцније опет ме је опоменуо на Жуковског стари кућни пријатељ, позната типична личност, Војин Ивановић — Губарев. Губарев, сиромашни газда орловскога округа, стајао је у младости у блиским односима са Жуковским, Уваровом и Блудовом. Он је био у њиховом округу осамнаестог вијека представник француске философије, скептике, Енциклопедије и рационализма. Губарев је говорио изврсно француски, знао је Волтера на изуст и уздизао га је изнад свега на свијету. Његово душевно образовање било је право француско прије револуције. Још данас се сјећам његовог вазда хладног и јасног смијања, настраних мало циничких мнијења и испада. Судећи по његовој спољашности био је као створен за самосталну егзистенцију. Био је висок и врло ружан, с лицем пуним богиња. Дуго задржавање у провинцији заиста је нешто утицало на Губарева. Али ипак је остао

он до краја живота један тип, и умио је да сачува под капутом младића, који је ишао по кући у воденим чизмама, слободу и одлично понашање. Ја не знам зашто није начинио каријере као његови другови. Сигурно му је недостајало потребне издржљивости и честољубља, обе особине, које се рђаво слажу са оним полу подругљивим епикуреизмом, пошто је он подражавао своје идеалу, Волтеру. Пјесничког талента није имао а и срећа му се није смијешила. Било би интересно испитивати, како је тај затуцани Волтерианац у својој младости стајао са својим пријатељем, будућим пјесником балада и преводиоцем Шилера. Једва се мисли на веће противности; али шта је живот друго до стална побједа противности? Жуковски није у Петрограду заборавио свог старог пријатеља и умио је да му начини велику радост. Он му је поклонио ново, лијепо опремљено издање Волтерових целокупних дјела. Сусједи су видјели Губарева, кратко вријеме пред смрт у његовој биједној, опалој кући, како сједи за сломљеним столом, на коме је стајао поклон његовог славног пријатеља. Са страхом је превртао златом опточене листове својих драгих књига и увесељавао се у пустој степској самоћи шахама, којима се некад увесељаваху Фридрих Велики у Сансуси-у и Царица Катарина II. у Царском Селу. Друга врста духа, поезије и филозофије није постојала за њега. Па га није спријечавало да носи читаву гомилу амулета и светих слика и да стоји под папучом једне газдарице, која није знала ни да чита ни да пише. Логика приговара.

Никад се више нисам састао са Жуковским.

* * *

Крилова сам само једном видио у неком вечерњем друштву код једног незнатног петроградског књижевника а на високом положају. Он је сједио преко три часа непомично између два прозора проговоривши једва коју ријеч. Имао је на себи изношени фрак и бијелу вратну махраму, и украшене чизме скриваху његове дебеле ноге. Обе руке метнуо на крило, не макнувши својом огромном главом, само би по неки пут кренуо очима под густим обрвама. Није се знало тачно, да ли он слуша или само за себе мисли, непрестано вртећи браду. Из његових великих, правих руских очију не говораше поспаност и пажња, само много разум и укоријењена лијеност; с времена на вријеме хтјела би да се укаже

на његовом лицу црта лукавости, али није могла да продре. Најзад позва га домаћин на вечеру: „Спремљено је за Вас једно прасенце с морском репом; рече он равнодушно, као да се ослобађа пеопходне дужности. Крилов га гледаше пола учтиво пола подругљиво, као да је у себи мислио: „Дакле на сваки начин прасе?“ —

Устаде тромо и пође клизавим кораком да заузме своје мјесто за столом.

* * *

Љермонтова сам видео свега двапут; прво у кући једне познате петроградске даме, књегиње Ш., и неколико дана доцније на нову 1840. год. на једној маскаради у племићком клубу. Код кнегиње Ш., чије сам вечери врло ријетко посјеђивао, посматрах славног пјесника из једног угла, у који се бијаш сакрио. Он је сједао на ниском табурету пред диваном, на коме сјеђаше у црној хаљини једна од тадањих петроградских љепотица, плава грофица М. П., која је рано умрла и била у ствари заиста дражесно створење. Љермонтов је имао униформу тјелесне гарде — коњичког пука; не скинувши ни сабље ни рукавице, посматраше грофицу мрачно, оборене главе. Она је мало разговарала с њим, и непрестано се окретала коњанику грофу Ш., који је крај ње сједио. У Љермонтовљевој појави било је нечег трагичног и злогласног. Нешто као страшна, демонска моћ; као да говораше песимизам и страст из његовог мрког лица са великим, загасивим очима, чији се мрачни поглед није слагао са скоро њежним као у дјетета и оданим изразом његових уста. Његов мали кривоног стас са великом главом на уздигнутим раменима није чинио пријатан утисак, и ако се не може порећи одлична важност њиховог носиоца. Познато је да је пјесник описао себе у Печорину главном јунаку романа „Јунак нашег доба“; ријечи: „Његове се очи нису смијале, ни тада, када се он сам смијаше“, односе се на пр. управо на њега. Сјећам се, да се гроф Ш. и његова сусјетка наједном насмијаше, и Љермонтов се насмија, али у исто вријеме их гледаше увријеђено и зачуђено. У пркос свему изгледаше, да је гајио пријатељске осјећаје као за грофа тако и за грофицу. Свакако се допадао стога, што је износио на видик тада допадљиве Бајронове манире додавши уз то чудноватих каприса и необичности. Како скупо до њих дошао! У души је Љермонтову сигурно било страшно досадно у оној од суд-

бине одређеној узаној сфери. На маскаради у племићском клубу нису му ни једног тренутка давали мира. Непрестано га узимаху под руку, једна маска одмијени другу, он пак стајаше непомично, слушаше брбљање и гледаше својим мрачним очима час на овог час на оног.....

* * *

На крају хоћу да кажем још неколико ријечи о такође по-којном књижевнику; и ако је спадао у „*diis minorum gentium*“ никако се није могао сравнити са горе поменутих — о М. Н. Сагоскину. То је био блиски пријатељ мога оца и посјеђиваше нашу кућу за тридесет година нашег борављења у Москви, скоро сваки дан. Његов „Јури Милославски“ био је први велики литерарни утисак у моме животу. Ја сам овај роман познао, када сам био у пансионату код некаквог Вајденхамера. Тамо нам је учитељ руског језика, који је у исто вријеме био и класни старјешина, причао у слободном времену садржину истог. Са горућим интересовањем пазили смо на доживљаје Кирише, Алексија и разбојника Омлата. — И ако ми је „Јури Милославски“ изгледао као потпуно дјело чуда, остаде ми на чудноват начин писац ове књиге, господин Сагоскин, увијек од једне вриједности. Разлози зато леже у томе, што личност Михајла Николајевића није била од оне врсте, да чувство поштовања и усхићења, које је његов роман побудио, појача. Чак насупрот она је ослабљавала. Сагоскин није имао на себи баш ничег племенитог ни непријатног, ништа од оног, што може да утиче на младићку мoћ уображења. Он је био прије смијешан и његову рјетку доброту срца нијесам умио да цијеним по заслуги; та се особина опажа лако у очима лакомислене младежи. Сагоскинов стас, његова чудновата скоро спљоштена глава, четвороугаоно лице са кратковидим и slabим очима, необично кретање његових обрва, уста и носа, кад би се због чега зачудио и уопште, када говораше, изненадно клицање, покрети и дубок зарез, који његов иначе кратак подбрадак дијелаше као у два дијела — све ми то изгледаше чудновато, нескладно и смијешно.

Осим тога имао је он три врло смијешне слабости: прво, хваљаше своју необичну тјелесну снагу, друго је био убијеђен да му се ни једна жена не може противити, и најзад (шта код

Једног ваљаног патриоте нарочито мора да се одстрани) несрећну слабост за француски језик, који је он немилостиво квариио, мијењајући непрестано број и поријекло, тако да је код нас у кући имао надимак „Monsieur l' article“. Поред свег овога морали смо вољети Михајла Николајевића због његовог златног срца, неизвјештачености, искрености, која се може познати у свим његовим дјелима.

Мој посљедњи састанак с њим био је жалостан. Ја га по-сјетих послје дугогодишњег растанка у Москви, баш пред његову смрт. Није могао више да напушта собу и тужаше се на болове и костобољу у свим удовима. Није измршавио, али смртно блиједило покриваше његове пуне образе и даваше му болан, жалостан изглед. Навике, скупљање чела и разрогачивање очију задржао је, али нехотичан подсмјех због ових покрета служио је само зато, да побуди дубоко сажалење за једног пјесника, коме се тако примјетно примицаше крај. Ја говорих о његовом литерарном раду; да се по Петроградским круговима опет почињу цијенити његове заслуге; опомињих га на значај „Јури Милосавског“, као дјело народно... Лице Михајла Николајевића оживе. „Хвала, хвала“, рече он – „ја сам већ мислио, да сам заборављен; мислио сам, да су ме младићи данашњих дана повукли у блато.“ (Михајло Николајевић никада није говорио са мном француски — али је увијек у руском употребљавао врло енергичније изразе). „Хвала“, понови он дирнут и стегну ми топло руку, само што сам га увјерио, да није заборављен. Сјећам се, да су ми тада долазиле прилично горке мисли о тако званим литерарним славама. У души осудих Сагоскина малом помисли. Зато се, мишљах ја, радује тај човјек? — Па ипак, зашто да се не радује? — Па зар није од мене чуо, да још није потпуно мртав у јавном памћењу... а горе смрти од те нема за човјека. По некој литерарној слави није ниједном додијељена та пролазна радост. За периодом лакоумних уздисања хвалом, долази период безосјећајног пријекора а затим — потпун заборав... И ко од нас има право, да потомство узнемирава својим именом, оскудицом, бригама и својим тежњама? Нијесам мало радостан, што сам добром Михајлу Николајевићу случајно баш пред свршетак начинио такву, и ако малу радост.

ПОЗОРИШТЕ У СРБИЈИ.*

А. Камењец Бежојева.
С руског Б.

II.

У Босни, Херцеговини, Далмацији и Црној Гори.

Што знамо ми о Србији? Србија заузимље на карти Европе мали простор међу Румунијом, Турском, Аустријом, а више пута је обојена на карти истом бојом као и сусједна јој Бугарска. Биће ваљда од недостатка боја.

Сјећамо се, да за вријеме турског рата, кад се пролијевало толико руске крви и трошило толико руских новаца, ми никако нијесмо могли разумјети нај главнију ствар, бива за кога и зашто је дошло к нама много бугарске и српске младежи. Одмах су примили неке од њих у средње и више школе, а друге опет у службу — једне у војничку, а друге у наша небројена министарства и канцеларије. Асоциацијом пређашњих упечатака ми смо често бркали Србе са Бугарима и давши им смијешни назив „братушек“ престали смо се интересовати њима: не занимљивом младежи. Госпође нађоше, да су Турци много занимљивији . . . . .

Такво је наше познавање интелигенције, а народ? Ми познамо Французе, Нијемце, Шпањолце, Китајце, Јапанце, па и који други народ, али Србе . . . не, они су нам непознати. У осталом, за вријеме љетниковања, виђамо неке продаваоце плетених котарица или ламеног кухињског посуђа. Не вичу, већ свирају на свирали, а гдјекад воде на ланцу мајмуна. Обучени су у бијелој прљавој ланеној одјећи, а на глави имају нешто налик на фес. Кажу, да су Словени — Срби.*

— А гдје ти је домовина?

— У Угарској.

* Између ових људи биће и Словака и Цигана. Ур.

Изгледају кукавно, у очима сузе и питају штогод. Бациш бакрен новац и одеш. Падну ти на ум Илка-Огај и сеоске угарске pjesме. Једном ријечи — Угри! Бог с њима!

Нек иду с Богом и сви остали, који долазе у Русију макар што просити.

Такви су остаци лијепог словенског и нама најближег али исторички несретног српског народа, о коме се може судити и који се може познаги само у његовој домовини.

Све што се зове Босном, Херцеговином, Далмацијом, Србијом, Црном Гором, Хрватском — све је то насељено српским народом. Све то, изузевши Хрватску, сачињавало је Стару Србију и за сјајног њеног процвата (1336-56) она је управљала још и неким дјеловима Македоније, Албаније, Тесалије, Сјеверне Грчке и западним дјелом Бугарске. У вријеме, кад се ми нијесмо још били сасвим ослободили татарског јарма, Србија је била цивилизована и држана за културну државу као и Венеција и Византија, које су у то доба биле штоване по западном свијету.

Али, за 500 година турског јарма и угњетавања других непријатељских народа, српска је култура замрла.

Од најстаријих су времена Срби великом већином православно; од мањине католика један дио признаје се Хрватима, ма да су Срби. У неким земљама, гдје станују Срби, има стано-вита тежња, која располаже јаким средствима, да се шири католицизам и ко се не признаје Србином живи мирније и удобније.

Оваке прилике подржавају мржњу између једне и друге странке, али патриоти, надасве у посљедње вријеме раде против струји, а њихов рад пада на плодно тло, јер народ осјећа живо племенску везу и држи за брата свакога, који је његова језика

Али ће ме сада читаоци питати: Молимо Вас а гдје је историја позоришта?

Умјетност је израз народне душе. Позориште је огледало његова живота.

Тужна је душа српског народа. Тужно је и његово позориште.

Најљепша позоришна здања налазе се у Далмацији, гдје се утицај старе талијанске културе опажа још од оног времена кад је сва Далмација осим Дубровника била под власти млетачком.

Главни јој је град Задар, опасан старим, чврстим бедемима, чији булвар пружа пријатну шетњу. Истиче се саборна црква из XIII. вијека, која подсећа на пизанску. Има позоришна лијепа зграда која припада талијанском друштву, гдје гостују путујуће оперне и драмске талијанске дружине. Српске пак дружине приказују у хрватском клубу, који има за то врло zgodну салу у красној палачи на морској обали.

Много оригиналнији је Дубровник, не велик град, ријетке љепоте, са посве мало модерних зграда, што му даје особит старински изглед: красно по талијанску поплочане пијаци, улице тијесне на млетачки начин, старински манастири са храмовима, грацијозни сводови и мостови, готички балкони, ријечју Венеција, но без класичне талијанске нечистоће што чини Дубровник још више привлачним.

У дубровачком позоришту, додуше, нема ништа ванредна. Засебна позоришна зграда нема чела а не види се с улице ништа ванредна, јер је затворена опћинским домом и другим зградама; али је то позориште прилично добро удешено тик кнежева „Двора“. У њему с партером и ложама има мјеста за 500-600 људи. Овдје гостују разне путујуће дружине.

У Далмацији треће је позоришно здање у Шибенику, мјесту које броји до 12 хиљада. То здање у својој нутрини наличи дубровачком, али је мало веће. Његова спољашност није најљепша, унутра је раскошно украшено у стилу ренесансе; нарочито упада у очи резбарија. У ложама, галерији и партеру има мјеста за 800. И овамо свраћају путујуће дружине. Али највиша од свих позоришних зграда у Далмацији је она у Сплету, који је главна трговачка тачка за Далмацију с врло лијепим пристаништем. Позориште је и споља и унутра врло укусно израђено и може да садржи до 1500 душа.

У позориштима у Дубровнику, Сплету и Шибенику гостују кадгод српска а кадгод талијанска друштва.

Свијет је у Далмацији уопће лијеп; особито женске одликују се елеганцијом и правилним цртама лица. Но још љепши и стаситији су Срби — Бошњаци и Херцеговци. Они су и најватренији родољуби, до најмањих ситница. Боре се за своју народност. Босанци као и Херцеговци, без разлике сталежа, мушки као и женске, носе српску народну ношњу. Ако је баш нужда коме од њих да се одјене по европску, он натакне на главу српску капу, да га не би, Боже сачувај, узели за Западњака.

Главни је град Херцеговине Мостар, варош красна, али мртва. Позоришта нема, по кадгод дају се представе у сали за то удешеној.

У Сарајеву, главном граду Босне има прекрасно позоришно здање, у којему је клуб. Позоришна дворана је велика за 1000 душа. Приказују се српски, њемачки, талијански комади, а дају се и концерти. Има и мало љетно позориште с вртом.

Босна и Херцеговина су бисер српскога народа. У Срба има још и чисти драгоцјени бриљант, поносна и јуначка Црна Гора. Као орлово гнијездо смјестише се Црногорци високо у горама. Простор који заузимље износи 9000 кв. км., а има око 250.000 становника. Одавуда опасана је аустријским међама и тврђавама, а са истока граничи с Турском.

Црногорци су лијеви, крупни, вазда наоружани од главе до пете. Врло сам се зачудила, кад сам у поштанском чиновнику препознала стаситог, лијепо одјевеног човјека украшеног ножима и пушкама. Жене нијесу толико лијепе, јер много раде.

Само престоница Цетиње има позоришну зграду, такозвани „зетски дом“, мала је, али удобна, са ложама, сједалима и галеријом за 300 особа. Путујуће дружине залазе и ту ријетко; обично приказивају драме или дају концерте.

Из горепоменутог јасно је да у Босни, Херцеговини, Далмацији и Црној Гори нема сталних позоришта, већ по примјеру Италије, путујућа друштва иду од града до града у потпуној својој цјелини. Само се у Дубровнику почетком осамдесетих година прошлога вијека потицањем Др. Богишића, проф. А. Вучетића, проф. П. Будмани-а и г. М. Шарића почело било сновати утемељење сталне закладе за народно позориште и израдило било статут у ту сврху, али се идеја не оствари. Има ипак у Дубровнику и у Сплету дилетантских слободних дружина, као што их има и изван Далмације.

Оставимо засад на страну туђинце, по гдјекад и даровите: Талијанце, Нијемце и друге, који нај чешће дају оперете, а зауставимо се на српским дружинама. Кад и кад у новије вријеме гостују умјетници београдског позоришта, али по нај више драматске дружине из унутрашњости, а репертоар им је под контролом аустроугарске владе.

За посљедњих 5 год. приказивани су слиједећи ауктори: Од оригиналних српских: добро познати Бранислав Нушић.

Он је први приближио српску драму к европској. Његова дјела : „Пучина“ (из живота вишег свијета), комедије „Тако је морало бити“, „Протекција“, „Обичан човјек“, историјска драма „Кнез од Семберије“, „Свијет“ и друга имају свуђе велики успјех. Послије Нушића најпопуларнији је Иво Војновић. Његов комад „Смрт мајке Југовића“ не силази с позорнице. Прошле сезоне на позорници приказивана је у Београду 9 пута, што је ријеткост, јер се комади више од 2-3 пута не понављају. Она је типичан српски производ, који има и све врлине и све мане српске драмске литературе ; као и већина на историјској је подлози, а сам писац назива је драмском поемом. Појава њена изазвала је у штампи различита тумачења. Једни су је уздизали до небеса, други су нашли, да је народни мотив неистинит, стихови неприродни, да језик није народни, а сами заплет да је и сувише наиван. Суђење једних, као и других је претјерано. Истина, нека су мјеста сувише дуга, друга пак наивна, а срета се и неки сувишни мелодрамски повишени тон, али то су обичне мане српске драме ; не гледајући на то она има и неоспоривих врлина : идеја је узвишена, задахнута је народним духом, а сретају се и лијепи литературни стихови. Кнез Никола Црногорски написао је : „Балканска Царица“, врло је занимљива и често је приказују. Преведена је на руски језик, али, на жалост, врло слабо. Популарни су такође и слиједећи писци : Гундулић (XVII. в.), Љубомир Миловановић, Милан Савић, Суботић, Крстоносић, Мргуда, Јовановић, Цар, Јакшић, као год и хрватски писац Август Шеноа и други.

Од руских писаца приказује се : од Л. Толстоја „Власт таме“, од А. К. Толстоја „Смрт Јована Грознога“, од Тургењева „Нахљобник“, од Сухова-Кобилина „Свадбе Кречинскога“, од Чехова „Три сестре“, од Најденова „Дјеца Вањушина“, од Горкога „На дну живота“ од Крилова „Сорванец“.

Од чешких ауктора даје се : од Јарослава Квапилова „Облаци“ и Бажене Викове „Бирјук“.

Од Пољских — Сенкевића „Ко је крив“.

Западни репертоар сачињавају класици : Шекспир, Шилер, а од савремених : Ибсен, Хауптман, Судерман, Мељак, Ервје, Сарду, Ровета, Каљдерон, Грилпарцер, Шницер и многи други. Из свега наведеног види се, да би узалудно било тражити макар какав

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

систем и правац. Од преводних комада приказује се све оно, што је пало на памет коме од преводилаца да за бину удеси. Тако су под аустријском контролом, српски драматски радници нашли инстинктивно здрав и користан репертоар. Као год што мајка, која не познаје ни физиологије, ни анатомије, доноси својој дјеци здраву храну.

Разумије се, да би се од самог постављања и извршавања могло много више изискивати, али узимајући у обзир невелика средства и неповољне прилике, у којима глумци раде, треба им много што шта опростити. Аустријска власт не зановећа њемачким и талијанским дружинама; народ жели своје народне дружине, али не успјева вазда. Још треба споменути, да се сви Срби не служе истим писмом; православни пишу већином ћирилицом, а католици већином латиницом, а неки и старом ћирилицом. Огласи ћирилицом штампани не привлаче толико Србе католике; а огласи латиницом штампани привлаче често и православне и то спрјечава неколико развитак народног позоришта. На овом пољу није још поникао ваљан плод, јер се тек назад 30 година, или мало прије почело, с почетка спорадички, појављивати народно позориште. Ја бих Српству жељела једну Ристори. За њу се каже, да је била одушевљена проповједница препоробаја своје отаџбине. Велика умјетница-грађанка учинила је за свој народ више, него ли највиши државници. И сам краљ Емануел указиваше јој наклоност, а Кавур је називао својом најбољом сарадницом.

Али за то хоће се прије свега њен таленат. Геније стоји изнад сваког трвења. Требало би да се појави Српска Ристори, и кад би она издавала огласе — било ћирилицом или латиницом — за њом би поврвио васколик српски народ.

Нешто нас сили да из српског позоришта зађемо у живот српског народа, живот који оно не умије да прикаже. А живот је његов пун поезије. Ношња му је красна, пјесма оригинална и врло музикална; има пјесама које су пуне њежности и туге, а има их које пјевају народно јунаштво, још од времена борбе с Турцима.

У звуцима пуним љепоте и хармоније даје он израза свим осјећајима душе. Србин ратар радо пјева, у свакој пригоди као и Талијанац.

Кад би се родио српски Глинка, свијет словенски би се обогатио дивном опером.

GARIBALDI I NJEGOVO DOBA.

(Isp. br. 23 g. 1907. i br. 6. 1908. „Srgja“)

Prof. W. baron Ljubibratić.

— 3 —

III.

Da vidimo, da li su te brige bile donekle opravdane, treba nam se povratit malo nase. Karlo Alberto bijaše 9. avgusta 1848. ugovorio s Austrijancima primirje u *Vigevano*, ali time bijaše sebi otudio sve radikalne elemente, koji kroz nekoliko mjeseca toliko ojačaše, da oteše maha i u vladi i u komori. Karlo Albert uvidi pogibao, koja mu je zaprijetila s te strane; stoga 20. marta 1849. otkaže primirje Austriji, te se ponovno spremi na rat. Na čelu njegove vojske od 85.000 momaka stajaše Poljak Chrzanowski, čije ima talijanski vojnici ne mogahu niti izgovarati tačno. U četiri dana (20—24 marta) dovrši Radecki tu vojnu, uništavajući sjajnim svojim pobjedama kod Mortare i Novare sve nade talijanskih patrijota. Videći Karlo Alberto, da mu je sve već izgubljeno, posla u neprijateljski tabor ministra *Cardone* i generala *Cosatta*, da ugovaraju primirje. Hess, predsjednik austrijskoga generalnoga štopa, ne htjede da ugovara nego s generalom *Cosatta*, govoreći da će kralju, koji bijaše nevjera, tek onda vjerovati, kad mu pošalje sina kao taoca. Na tu poruku odluči kralj da izvrši svoju već od davna zamišljenu osnovu, da se naime odreče krune, da tako narodu svojemu omogući povoljnije pogodbe mira. U nazočnosti svojih sinova, ministra *Cardone* i svih časnika svoje vojske odreče se krune na korist svojega sina Viktora Emanuela. Skoro zatim ostavi zemlju otaca svojih, i krene u Oporto, gdje umre 26. jula 1849.

S novim kraljem stade Radecki ugovarati. S prva bijahu zahtjevi Austrije odviše teški, te se činilo, da se ne će doći do sporazuma. Ali posredovanje zapadnih evropskih vlasti, a još više nemiri u Ugarskoj, učiniše, te je Austrija konačno popu-

stila. Mir bude ugovoren 6. avgusta, a pogodbe bijahu daleko povoljnije no što su se kralj i njegovo ministarstvo D' Azeglio-Gioberti-Pinelli i nadali. Viktor Emanuel ne izgubi ništa od svoje državine, jedino je trebalo da plati 75.000.000 franaka ratne naknade. Pored ovih tako povoljnih pogodaba, nezadovoljnici bijahu u komori odlučili da uskrate potvrdu mira.

Predviđajući to, a bojeći se nemira od Garibaldi-jeve nazočnosti, posla La Marmora u *Chiavari* kapetana kraljevskih karabinijera, da doprati Garibaldi-a u Genovu, gdje mu u nekadašnjoj duždevoj palači doznači nekoliko soba za stan. To bijaše prividno odavanje pošte, ali u realnosti preventivni zatvor. I tako se Garibaldi po drugi put morade osvjedočiti, da ga ne shvaćaju, niti razumiju njegove namjere.

Ovaj korak pribavi La Marmoru mnogo neprijatelja. U komori stade Pinelli da brani vladu, tvrdeći da Garibaldi, od časa kada bijaše preuzeo zapovjedništvo vojske u papinskoj državi, bijaše prestao biti sardinski podanik. Stoga predloži njegov izgon. Komora se izjavi protiv tog prijedloga, ali vlada ne popusti. Garibaldi ostavi 16. septembra po drugi put Italiju. Pri odlasku pisa pismo prijatelju Cuneo u Turinu. Iz ovog pisma vadimo samo rečenicu, jer najbolje karakteriše idealnu dušu ovoga plemenitoga junaka: Nemam rašta da se srdim na protivnike. Cijenim, da smo u doba potpune resignacije, jer smo u perijodi ljutih nesreća. U pismu generalu Dabormida priznade La Marmora, da je vlada 1849. ponovila istu pogrješku prošle godine, što se lišila Garibaldi-jevog sudjelovanja u ratu.

Iz Italije pođe Garibaldi u Tuniz, ali ostade samo kratko vrijeme, progonjen od sumnjive sardinske vlade. Zatim krene na otok *Maddalena*, gdje bijaše gostom sindaka Petra Susiris Millelire. Kratak bijaše njegov boravak na Maddaleni. Sardinska vlada nije bila mirna, te podmećući Garibaldi-ju osnova i namjera, kojih on u tom času nije zaista imao, posla Persana s ratnom lađom *Colombo*, da ga digne iz Maddalena te iskrea na Gibraltar. Ali mu engleski namjesnik svojim sumnjičanjem i ostrim nadziranjem tako ogorča život, da pođe u Tanger, a odakle po drugi put u Ameriku. Kao prosti radnik u jednoj tvornici svijeaća zaradivao je kruh.

У
Н
И
В
Е
Р
С
И
Т
Е
Т
С
К
А
Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

Vrijeme za Garibaldija prolazāše veoma sporo. Ne mogući odoljeti želji da radi i da se kreće, zapusti tvornicu i stade na trgovačkom brodu opet putovati morem. To doba, koje on u svojim Uspom enama zove di nessun interesse (nezanimljivo), bijaše doba preprava za ono veliko djelo, te imaše započeti 1859. Iskustvo ga je bilo naučilo da ne odobrava urote, koje su bile uvijek pogubne za svetu stvar. Očito izjavljivaše ovo uvjerenje, tako da sam Mazzini, koji držaše Garibaldija jednim od najiskrenijih pristaša svoje republikanske politike, morade priznati, da Garibaldi ima s njime istu svrhu, ali da ne odobrava njegova sredstva. Nego je Mazzini bio odveć oprezan, a da bi dao drugima razumjeti, da između njega i slavljelog junaka postoji kakovo nesporazumljenje.

Garibaldi-ju napokon dodija boravak daleko od domovine, te se s toga 1854. povrati u Evropu. Talijanci nastanjeni u Newcastleu spremiše mu oduševljen doček i pokloniše mu počasnu sablju. Odatle pođe u Genovu i Nizzu, gdje uze baštinu ostavljenu mu od brata *Felice*. Tim novcem i svojom prištednjom iz Amerike kupi sjeverni dio otoka Caprere, sagradi malenu kućicu i stade živjeti od ratarstva i ribarenja.

Odlučni se rat, o kojem je Garibaldi već 1849. sanjao, otezaše od godine do godine. Garibaldi stajaše doduše izvan svake političke akcije, ali ipak bijaše u dopisivanju s republikancem Mazzini, te s Pallavicini i La Farina, koji zastupahu načelo ujedinjenje Italije pod žezlom Viktora Emanuela. Kada se zametnulo pitanje, da li će Pjemont sudjelovati kao evropska vlast u krimskom ratu, Garibaldi se postavi očito uz Cavour-a, koji žarko preporučivaše to sudjelovanje. Felice Foresti predstavi — 18 avgusta 1856. — Garibaldi-ja Cavour-u, koji ga srdačno primi, te mu dade razumjeti, da se spremaju velike stvari. Na neki ga način i ovlasti, da među svojim prijateljima bûdi nadu, da će skoro kuenuti čas odlučne akcije. Cavour-ove riječi toliko se dojmiše Garibaldi-ja, da je 1857. u pismu na G. Pallavicini očito pristao uz program: Italija i Viktor Emanuel. Kad se to doznalo, stari njegovi drugovi stadoše mrmljati protiv njega, osuđivajući taj njegov korak, jer su svi prije bili uvjereni, da će on biti vođa republikanske revolucije. I bila sreća, da se Garibaldi nije dao zavesti. Po-

znavao je talijanski narod bolje nego svi političari. Da se držao neutralnim, da nije posvetio svoj mač onoj revoluciji, koja je pod formom ustavne monarhije imala istu svrhu kao i republikanska revolucija, biva oslobođenje Italije od tuđih gospodara, rat bi od 1859. bio buknuo i bez njegovog sudjelovanja, a to Garibaldi ne šćaše; on šćaše da služi domovini kao svaki drugi.

U Italiji slavljашe narodna ideja trijumf do trijumfa. Odlični političar, grof Kamilo Cavour, ne propuštavaše nikakove prigode, a da ne izazove Austriju. Znajući, da će samo stramputicom doći do svrhe, bijaše spravan da žrtvuje i svoj glas, i svoje ime, i svoju popularnost, samo da uspije. Uz neprestano draženje i bockanje Austrije izazva sudbonosni rat od 1859. Prvi mu povod pruži nesretni ustanak u Milanu od 6. februara 1853.

Mazzini, koji nazrijevaše spas domovine jedino u republikanskoj ideji, ne htjede naučiti ništa iz nesretnih posljedica svih svojih urota, ni da ustanci i bune nijesu zgodno sredstvo niti pravi put, da se dode do ujedinjenja domovine. I ako je svaka urota proždirala novih plemenitih žrtava, ne ostavi se ovoga sredstva, te opet, pri koncu 1852., stade iz Londona spremati ustanak u Milanu, koji se — po njegovom mnijenju — imao razgraniti širom cijele Italije. Posredovanjem Benedikta Cairoli i Acerbi stupi u dogovore s odvjetničkim kandidatom Josipom Piolti, de Bianchi, komu poruči, da pripravi radništvo na znamenite događaje, te da čeka dolazak osobitoga odaslanika iz Londona. I zaista skoro zatim dođe Eugenij Brizi, koji predbi veći dio radnika za ustanak. Mazzini-ju javi, da će se do 5000 radnika pridružiti ustanku, a da će ga podupirati i ugarski vojnici u vojsci. Na to dode Mazzini u Lugano. Uzalud mu je Piolti dokazivao, da srednji stalež prati ustanak sumnjivim okom. Mazzini ostade pri svojem planu, po kojem je ustanak imao buknuti na pokladnu nedjelju — 6. februara 1853. Što je Piolti predviđao, to se i dogodi. Pored svih preprava i dogovora ustanak prođe skoro neopažen. Radnici ubiše nekoliko austrijskih časnika i vojnika, i to bijaše sve. U tom mežežu bude uapšeno 7 ljudi, i već 8. februara biše od ratnog suda osuđeni na smrt. Šestorica budu obješena, a sedmi ustri-

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А
Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

jeljen, jer nije bilo drugih vješala. Dva dana kasnije budu obješena još druga četvorica, a 13. februara opet trojica. Međutim se nijednome nije moglo dokazati, da su doista sudjelovali u ustanku, a svima je bilo poznato, da su kolovode ustanka, a među njima i Piolti, mogli mirno pobjeći u Pjemonat.

Austrijska vlada s prva ne učini ništa osobito, jer je smatrala stvar nezdrelim pokušajem nekoliko usijanih glava. Ali kad se uvjeri, da se jedino nesuglasju između zavjerenika ima pripisati neuspjeh, te da su u tom ustanku bili upleteni i ugarski vojnici, u kojih se nadoše pisma Košutova, tada naj oštrije poče postupati. Neki budu prognani, drugi utamničeni, drugi opet osuđeni na smrt, a svim političkim bjeguncima lombardijsko-venecijanske kraljevine oteta imanja, jer, kako je pisao Radecki u svojem proglasu od 18. februara, bilo je očevidno dokazano njihovo sudjelovanje u buni od Milana.

Ova potonja mjera bila je naperena osobito na one lombardijsko-venecijanske bjegunce, koji su nastanjeni u Pjemontu, bili postali sardinski podanici. Ne obazirajući se na povredu internacijalnoga prava, ova je naredba bila tim odurnija, što je bilo očito da veći dio bjegunaca, a osobito oni nastanjeni u Turinu, ne samo da nijesu bili pristali uz pokret, već su ga bili i osudili. Austrija smatraše zapljenu dobara mjerom nutrnje politike, o čemu nije htjela da dade računa, a k tomu preko svojih novina oštro napadaše ne samo na bjegunce, već i na vladu, predbacivajući joj, da podupire svaku bunu naperenu protiv nje, a sardinska vlada prekine diplomatske odnose s Austrijom. Cibrario sastavi *memorandum* na vanjske vlasti, u kojem iznese historijat toga pitanja, dokaze, kako je sardinska vlada bila umjerena u šticeanju svojih prava, te otkri revolucionarne nasrtaje Austrije na narodno pravo, na ugovore, donapokon na osjećaje čovječanstva. Odbijajući podmetanje Austrije, da Pjemont igra dvoličnu ulogu, očito govoraše u ime sardinskog kralja, da je vlada odlučila da svim sredstvima brani statut, jer da za nju sloboda znači neodvisnost.

Pjemont postade tako središte svih patrijota. Što je bilo odličnijega u Italiji na polju književnosti, znanosti, u politici, a ne mogaše podnijeti tuđe gospodstvo, to se sakupi u Pje-

monat. Cavour ne prestajše izazivati Austriju, eda tako jednom dode do rata. Njegovo odlučno ponašanje zadovolji i naj okorjelije republikance. Mnoge od lombardijskih i venecijanskih bjegunaca imenova sardinskim senatorima, čime osobito ohrabri patrijote. Mnogi opet, kao Mamiani, Ferrara, Cordova, Mariano D' Ayala, budu primljeni u sardinsku službu, te su mogli blagotvorno djelovati u službi ideje za ujedinjenje domovine.

Već smo rekli, da se Garibaldi bio izjavio za Cavour-a, da i sardinske čete uz druge evropske vlasti sudjeluju u krimskom ratu. Cavour naide doduše na jaku opoziciju toliko u ministarskom vijeću, koliko u zastupničkoj kući, ali ipak njegov je prijedlog bio usvojen. Osobito ga podupirahu Durando Farini, Correnti, koji isticahu, kakove bi koristi mogla Sardinija dobiti, kad bi se sa zapadnim vevlastima združila protiv Rusije. Kad je prijedlog našao i u senatu većinu, bude oružano 18.000 momaka. Vrhovno zapovjedništvo dobi La Marmora. Koncem aprila 1855. krene na bojište. Sardinska se vojska nade pod Sevastopoljom, kad već bješe započelo ono glasovito podsjedanje, te potraja 350 dana. Svi su se saveznici divili odlučnom držanju, hrabrosti i zaptu talijanskih četa, koje odvojiše u bici na lijevoj obali Černaje — 16. avgusta 1855. — i u navali na Malakof, koji osvojen — 8. septembra — prozurokova i pad Sevastopolja — 10. septembra. — Preko zime operacije su bile prekinute, a za 10. januara 1856. bi sazvana u Parizu skupština državnika i zapovjednika savezne vojske. Na prolasku kroz Turin za Pariz bude La Marmora najprijaznije primljen od kralja i naroda, a parlament mu odredi narodni dar. Napoleon III. dočeka La Marmoru očitovanjem naj većeg prijateljstva, te mu obeća, da će isposlovati da i Sardinija učevstvuje u sjednicama za riješenje istočnoga pitanja uz ostale vevlasti, ma da se moglo predvidjeti, da će se Austrija tome oprijeti. Kongres, na kojemu Cavour zastupaše Sardiniju, započe svoj rad 27. februara 1856., a već 30. marta bijaše potpisan ugovor o miru.

Predstavnici se vlasti ne razidoše, već držaše još nekoliko sjednica, da po želji Napoleona riješe još neka znatna pitanja. Položaj je Cavour-a bio osobito težak. On je bio upleo Sardiniju u krimski rat, uvjeren, da će Italiji biti od njega velika

korist; stoga je velika bila njegova odgovornost prama vladi i narodu. On je bio uvjeren da će, ako pariski kongres ne donese nikakove koristi za Pjemonat napose, a za Italiju uopće, odzvoni njegovom političkom djelovanju, i da treba sasvim promijeniti smjer pjemonteske politike. Napeto je dakle čekao čas, da se povede riječ o Italiji. Međutim mu pode za rukom da oslabi nepovjerenje Rusije prama Pjemontu, da obezbjedi sebi potporu zastupnika Engleske i Francuske, a mogao je također i konstatovati, da predstavnici Austrije gube sa svojih pretjeranih zahjeva svačiju naklonost.

U sjednici se od 8. aprila povede napokon riječ o Italiji. Walewski, francuski ministar, koji je predsjedao skupštinama, izjavi, da Napoleon žali, što treba da drži svoje čete u Rimu, ali da se nada, da će se uz dobrovoljno sudjelovanje Austrije stvari tako urediti, da ne će više trebati tuda intervencija u papinskoj državi. O napuljskom se kralju izjavi očitije, oštro kudeći njegov protivnarodni sistem. Lord se Claredon, prvi punomoćnik Engleske, izjavi solidaran s nazorima Walewskoga, na što se digne Cavour, da iznese pred kongres tužbe i želje Italije. Nije imao nikakove nade, da će im se odmah udovoljiti, ali je bio uvjeren, da će tako pripremiti javno mnijenje za kasnije događaje. Tom prigodom dođe do burnih prizora između lorda Claredona i austrijskog punomoćnika grofa Buola. Sjednicu je trebalo prekinuti. Šest se dana radilo, da se sastavi kakav takav protokô, koji će moći potpisati svi članovi skupštine. Po dogovoru nije bilo u protokolu ni riječi o sukobu između predstavnika Engleske i Austrije, ali neugodni dojam toga sukoba nije mogao lako iščeznuti.

14. se aprila zastupnici opet sastadoše. U ugovoru od 30. marta bilo je uglavljeno, kad bi između Visoke Porte i koje od vlasti, te su potpisale ugovor, došlo do sukoba, što bi moglo da poremeti njihove političke odnošaje, da najprije moraju vlasti pokušati da mirnim putem izglađe spor. Lord Claredon predloži, da se ovaj paragraf proširi i na ostale vlasti, na što Walevski pristade, tvrdeći, da se time ne ograničuje ničije slobodno djelovanje. Cavour postavi tada pitanje, da li se taj prijedlog može namijeniti i na oružano posredovanje Austrije u Napulju, godine 1821. Claredon reče, da bi želio da njegov pri-

jedlog dobije što širu podlogu, te napomene sva nastojanja Engleske, da zapriječi 1823. oružano posredovanje u Spaniji. Boul odbi taj prijedlog kao preširok; nadodade, da je intervencija Austrije u Napulju bila određena na sastanku u Ljubljani, te napokon izjavi svoje negodovanje, da se jedna vlast drugoga reda usuđuje kritizovati odluke velikih vlasti. Cavour se ograniči na izjavu, da je zadovoljan riječima Francuske i Engleske, radi čega da usvaja prijedlog Claredonov.

16. se aprila završiše zasjedanja. Istoga dana uruči Cavour punomoćnicima Engleske i Francuske *notu*, u kojoj žali, što je držanje predstavnika Austrije zapriječilo tačnije raspravljanje o talijanskom pitanju; opaža, da reakcionarno djelovanje Austrije u Italiji ne može nego da razdražuje duhove, koji su se neka-ko bili umirili, videći Sardiniju u krimskom ratu uz zapadne velevlasti; ističe pogibao te prijeti Pjemontu, ili da popusti revoluciji ili da se odreče svojega opreznoga držanja; upozoruje na kobne posljedice za cijelu Evropu, kad bi Pjemonat, pritisnut od premoći Austrije, koja se učvrstila u dolini Pada i u srednjoj Italiji, imao podleći revoluciji.

Predavši on *notu*, Cavour se povraći u Italiju. Ne donese doduše sa kongresa proširenje granica Pjemontu, ali je ipak bio zadovoljan, jer mu je bilo pošlo za rukom da uvjeri zapadne vlasti, da se sardinska politička načela nikako ne mogu složiti s austrijskim.

29. aprila dode Cavour u Turin, a 5. maja preuze od Cibrari lisnicu vanjskih posala. Slijedećega dana stupi pred parlamenat, da položi račun o svom djelovanju na kongresu u Parizu. Rasprava potraja četiri dana, a 10. maja bude jednoglasno primljen dnevni red, u kojem parlamenat potpuno odobravaše nacijonalnu politiku vlade i rad njezinih predstavnika na kongresu i željaše da vlada ustraje na tom putu. Istoga dana bude i u senatu jednoglasno prihvaćen dnevni red predložen od D' Azeglio, da se izrazi neograničeno povjerenje kralju, zadovoljstvo njegovim predstavnicima na kongresu, pohvala vojsci, vojskovodi i mornarici, što su se bili pokazali tako zaslužnim za državu, a vječna uspomena da bude onima, koji padoše na ratnom polju.

To jednoglasno priznanje i parlamenta i senata nađe odziva i kod liberalaca cijele Italije. Iz Toskane poslaše Cavour-u njegovu mramornu bistu s natpisom:

Colui che la difese a viso aperto.

Iz Romagne mu dođe spomen-medalja od zlata s riječima: *che fan qui tante peregrine spade?* Napulj posla generalu La Marmoru počasnu sablju, na kojoj stajalo je urezano: *L'antico valor nelli italici petti non è ancor morto.* U Lombardiji se sakupi potrebiti novac, da se na glavnom trgu Turina podigne mramorni spomenik, koji je imao predstavljati pjemontskog časnika, gdje brani talijansku trobojnicu.

IV.

Uspjesi Talijanaca na pariskom kongresu, pa kako neznatni bili, zabrinuše toliko Austriju, da udari u blaže žice prema Italiji, svjetujući i napuljskog kralja da isto čini. Ova bi popustljivost Austrije bila možda još za neko vrijeme odgodila konačni prijelom između obiju vlasti, da nije nesmotrenost i naprasitost austrijskoga ministra grofa Boul-a sve pokvarila. Grof Boul, prestrašen agresivnim držanjem Pjemonta, upravi na austrijske legacije u Rimu, Napulju, Firenci i Modeni oštru *notu* — 15 maja 1856. — da protestuje protiv preuzetnosti sardinske vlade, koja je u spomenutom *memorandum-u* od 16. aprila govorila u ime svih Talijanaca. Boul tvrdaše, da na zahtjev samih knezova Austrija drži u Italiji zapremljene neke zemlje, što više da je njeno posredovanje potrebito, eda se sačuva red i zapriječi revolucionarno djelovanje sardinske vlade. Odbijajući potvoru, da je Austrija protivna svakoj liberalnoj reformi, istakne, da će vlada austrijskog cara i oružanom rukom ugušiti u Italiji svaki pokušaj bune i revolucije. Diplomacija usvoji tužbe Austrije, ali Cavour stoga ipak ne klone duhom. Već je od ljeta 1855. nastojao Cavour da prekine svaki diplomatski odnošaj s Austrijom, te stoga ne popusti od svojega zahtjeva, da grof A. Casati bude zastupnik Sardinije na legaciji u Firenci, čemu se Austrija najodlučnije opiraše, jer je Casati u svojem djelu: *Milano e i principi di Savoia* preporučivao sjedinjenje Lombardije s Pjemontom. Boul-ova *nota*

zaoštri još više odnošaje između Sardinije i Austrije, a to je baš Cavour i želio.

Da pokaže svoju sklonost prema Italiji, Austrija povuče svoje posade iz Parme i Modene, te sazove koncem god. 1856. središnje skupštine Lombardije i Venecije. Već prije toga, 25. novembra 1856., car Franjo Josip I. pohodi Veneciju u društvu svoje mlade krasne plemenite supruge sa sjajnom pratnjom, a 15. januara 1857. uđe u Milan. Službeni doček bijaše sjajan, a i narod, osvojen viteškim držanjem mladoga cara i neopisivom ljepotom njegove drugarice, burnim poklicima pozdravljao mladi par. Tomu doprinese i darežljivost i velikodušnost mladoga cara svoj dio. Lombardo-venecijanskim gradovima car oprosti preostali dio državnog duga, a 25. januara 1857. udijeli svim političkim zločincima potpunu amnestiju. Da pokaže svoju simpatiju prema Talijancima, imenova — 28. februara — podkraljem lombardsko-venecijanske kraljevine liberalnoga nadvojvodu Maksimilijana, obzirući se na molbu Radeckoga, da radi starosti bude postavljen u mirovinu. Ali sve to ne mogao da umiri Talijance, čija želja bijaše, da jednom budu svoji u svojoj kući.

Istoga dana, kada Franjo Josip ulazio u Milan, donose turinske novine popis prinosa sakupljenih po Lombardiji, da se podigne spomenik pjemontskoj vojsci i tvrđa Aleksandrije da se naoruža sa 100 novih topova. Boul upravi 10. februara iz Milana žestoki protest na pjemontsku vladu, krievći je što dopušta da javna štampa napada austrijskog cara; tužeći je, da je primila prinose iz Lombardije i za spomenik i za topove. Pri koncu izjavi svoju nadu, da će sardinska vlada na zgodan način dati da iščeznu oni neugodni dojmovi, te sasvim prekinuti onaj napeti odnošaj obiju vlada, što prijeći svaki sporazum između sardinskog kralja i austrijskog cara. Deset dana kasnije posla Cavour Boul-u odgovor, pravo remek-djelo političke lukavosti. On priznade, da su neki listovi u svojim napadajima na vladu i cara austrijskog poslali malko daleko, ali upozori Boul-a, da se može pozvati na sud, koji će suditi i kazniti krivce, ako su uvrijedili osjetljivost Austrije; istakne, da niti austrijska štampa nije uzor umjerenosti i skladnosti prema Pjemontu, pošto službene i poluslužbene austrij-

ske novine siplju svakovrsne pogrde na Sardiniju i njenog kralja, pri čemu upozori ministra, da je štampa u Pjemontu slobodna, a Austrija ima i previše sredstava da je zauzda. Glede druge optužbe, da Pjemontu dolaze iz svih pokrajina izjave simpatije, što su sardinski predstavnici iznijeli pred kongres u Parizu nevolju Italije, vlada sardinskog kralja ne nazire u tome nikakovo zlo, tim više što su te tužbe bile i opravdane, jer su sami austrijski delegati morali priznati, da u Italiji treba štošta liječiti.

Boul, kad pročita ovaj odgovor, izgubi glavu, te opozva iz Turina poslanika grofa Paar-a. Nije mu namjera bila da prekine odnošaje s Pjemontom, nego samo da dade vidljivi znak svojeg nezadovoljstva. Ali drukčije shvati Cavour to djelo, i stoga naloži sardinskom poslaniku da odmah napusti Beč. Rat bijaše neizbježiv. Engleska pokuša da posreduje, ali brzo odustane od toga, uviđajući da austrijski ministri svojom netaktičnosti vraćaju vodu na Cavour-ov mlin. To uvidi i Napoleon, te ukori stoga austrijske diplomate. Rusija pođe još dalje, čudeći se, što je austrijska politika tako nisko pala, da se morala poslužiti izlikom novinarskih članaka, eda iskali svoju zlobu. Kad bi novinarski članci bili mjerodavni da se sudi o kojoj vladi, opažala je Rusija, tad bi za cijelo ruska vlada imala i previše uzroka da krivi Austriju s nelojalnosti i zlobe njene štampe, koja je prepuna najgadnijih napadaja na Rusiju. Ali da se ona tome smije, te da žali Austriju, što ne zna isto da čini.

Prvih se dana mjeseca marta povrati car Franjo Josip u Beč, a nadvojvoda Maksimilijan preuzme baštinu Radeckoga. Blag, slobodouman, naobražen, razuman opravdao je s prva nade u njega položene. Ali s jedne strane stari režim bijaše odvratio srca Talijanaca od Austrije, a s druge se strane tolikom silom javljaše želja za neodvisnost i slobodu, da se Maksimilijan mogao brzo osvjedočiti, da uz svoju naj bolju volju ne će moći učiniti ništa na korist Beča. Skoro se nade osamljenim, zapuštenim i od ono malo mirnijih i treznijih elemenata, koji se u početku bijahu njemu približili. Štampa, za čiju se slobodu bijaše Cavour toliko zauzeo, stade ga napadati, izvrgavajući ruglu i njega i njegovu pratnju i one Talijance, te stajahu s njima.

Takovo stanje bijaše za plemenitoga nadvojvodu nesno-
sljivo. Aprila 1858. krene u Beč. Mnogi govora u, da se više
ne će povratiti, ali se prevariše, jer je već mjeseca jula iste go-
dine Maksimilijan bio opet na svojemu mjestu. Ma da je nosio
sa sobom upute za naj radikalnije reforme, trebalo je da prizna,
da će mu biti nemoguće da za Austriju pridobije talijanske po-
danike. Pjemonat, gdje se slobodno vijaše narodna trobojnica,
djelovaše neodoljivom silom na duhove Talijanaca. Nadvojvo-
da, njegovi prijatelji, pristaše i časnici bijahu predmetom sva-
kovrsnih napadaja, a vojnicima valjalo je da uvijek stoje pod
oružjem, da obrane svoj život. Revolucija bijaše tako silno za-
hvatila duhove, da se usred Milana klicalo Viktoru Emanuelu
i Cavour-u. Takove bijahu prilike, o čemu svjedoči i pismo
grofa Revel-a: *Bio sam nedavno u Milanu, držanje građan-
stva prama vojnicima i obratno uvjeri me, da se Austrija u
Lombardiji ne može održati već na silu bajuneta.*

Pristajući Cavour svakom prilikom otvoreno uz Francu-
sku i Rusiju, otuđi sebi i talijanskoj stvari Englesku. Međutim
se nešto dogodi, što djelomično uspost vi prijašnje dobre odno-
šaje između sardinske i engleske vlade. Mazzini, čiji revoluci-
jonarni pokušaji bijahu više škodili nego koristili Italiji, poku-
ša ponovno da iz Genove izazove ustanak na napuljskom ze-
mljištu. U tu svrhu posla mjeseca maja u Napulj Karla Pisa-
cane, da tačno ispita odnošaje u napuljskoj kraljevini. Pisacane
izvjesti Mazzini-ja, da je nade, da će buna u Napulju uspjeti.
Ta vijest skloni Mazzini-ja, da se prihvati izvršenja ustanka.
Pisacane, koji prvom polovinom juna bijaše opet došao u Na-
pulj, a 20. se istoga mjeseca povratio u Genovu, preuze na se
glavnu ulogu u tom ustanku.

25. juna otploviše Pisacane, Nicotera, Falcone i još nešto
četdeset napuljskih bjegunaca na vatrenjači *Cagliari* put Tu-
nizija. Tek se odalečiše iz luke, dvadesetorica od njih potpisaše
proglas na narod, u kojem mu svečano obećavaju da mu nose
slobode. U slučaju neuspjeha svi izjaviše da će znati umrijeti
kao oni veliki mučenici, koji pokloniše domovini svoj život i
svoju krv. Kad se brod nalazio na debelom moru, naložiše pot-
pisani zavjerenici kapetanu, da ih iskreca na napuljsku obalu.
Kapetan se tome opre, ali zavjerenici povadiše svoje samokrese,

naperiše ih na njegova prsa, zaprijetiše mu, da će ga ubiti, ako se opre njihovoj želji. Ali, kad ni to ne prestraši kapetana, zavjerenici ga okovaše, pozvaše momčad, a jedan od njih, Dameri, preuze zapovjedništvo na brodu. Zavjerenici se najprije usidriše u luku otoka Ponza, gdje poubiše napuljsku posadu, oslobodiše apsenike, porazdijeliše im oružje, te ih uvrstiše u tri odjela. Ali oslobođeni apsenici ne bijahu politički zločinci, već kamoristi naj gore vrste. Neki od njih ne htjedoše stupiti u Pisacane-ovu četvu, a neki, koji se pustiše uvrstiti u zavjerenike, izgledali su većma kao divlji razbojници nego četa, koja nosi slobodu domovini. Brod *Cagliari* nastavi svoj put, te 28. juna iskrea zavjerenike između Policastro i Sarpi. Revolucionarni odbor iz Napulja bio je javio Pisacane-u, da će u Sapri naći pravne oružane čete, ali ne budući ni traga takovim četama, krene Pisacane naprijed preko Torreco, i već je 30. juna bio u Padula. Ali ovdje mješte obećanih pomoćnih četa nade nekoliko odaslanika napuljskog revolucionarnog odbora, koji mu javiše da se za ustanak nije moglo učiniti ništa, jer je u provincijama vladalo nepovjerenje prema Mazzini-ju i svakomu njegovu pothvatu. Istodobno preporučise odaslanici Pisacane-u, da se spasi kako može, pošto čete Ferdinanda Napuljskoga već kreću protiv njega. 1. jula dođe do sukoba između šake Pisacane-ovih pratilaca i napuljske vojske. Zavjerenici budu raspršani na sve strane. Pisacane se i Falcone ubiše, da ne padnu u ruke neprijatelju; Nicotera, teško ranjen, bude zarobljen, a ostanci ove nevoljne čete biše kod Sanza sasvim uništeni. Tako se dovrši ta ekspedicija. Vatrenjača *Cagliari* bude već 29. juna zaplijenjena od burbonskih lada između zaliva Policastro i rta Linosa, te dovedena u Napulj. Burbonska vlada baci joj momčad i putnike u tamnicu. Odatle se porodi teška prepirka između napuljske i sardinske vlade, te gotovo da ne dođe do rata. U prepirku se uplete i Engleska, jer između putnika, koji dospješe u tamnicu, bijaše i nekoliko Engleza.

Britanski se kabinet postavi u početku na stranu Cavour-a, koji zahtijevaše od napuljske vlade, da pusti na slobodu momčad i putnike; da povrati brod vlasnicima i svima da plati naknadu za štetu od utamničenja. Nego Austrija, koja je pratila sumnjivim okom svako djelo Cavour-ovo, nago-

Y
H
E
P
S
M
T
E
C
K
A
B
E
B
J
I
O
T
E
K
A
vori Englesku, da se ocijepi od saveznika, koji uvijek podupire
urotnike i buntovnike, i tako se dogodi, da Engleska promijeni
svoje ponašanje, i bila bi se očito postavila uz Ferdinanda, da
je samo imao toliko smjelosti, te otvoreno izjavio, da i u tom
poslu Cavour ima svoje prste; da je tim ustankom povrijedio
međunarodno pravo i naškodio kraljevstvu. Ali Ferdinando ne
imadaše toliko uvidavnosti, da cijeli konflikt prenese na poli-
tičko polje, već se držaše jedino svojega juridičnog gledišta, da
ima pravo zaplijenit neprijateljske lađe, ako se nalaze u nje-
govim vodama. Ali ga u tome osudiše svi pravnici Evrope;
Engleskoj ne preostade drugo već da sa Sardinijom protestuje
i tako morade Ferdinando popustiti, pustiti na slobodu brod,
momčad i putnike i svima platiti naknadu.

Cavour, ma da je mogao biti zadovoljan uspjehom, uvidi,
da Engleska ne će nikada pristati očito uz Sardiniju, ako bukne
rat među Pjemontom i Austrijom, te se s toga još više približi
Napoleonu.

I u Francuskoj se međutim dogodilo nešto, što skloni Na-
poleona, da čim prije izvrši obećanja učinjena Italiji. To bijaše
Orsinijev atentat (14. januara 1858.) na francuskoga cara i su-
prugu mu. Samo čudom izbjegne car smrti, ali atentat pokosi
mnogo nedužnih žrtava. Orsini bude uhvaćen i bačen u tamni-
cu, da mu sud sudi. Iz tamnice upravi pismo (11. februara) na
Napoleona, u kojemu osobito interesantne bijahu ove riječi:
*Zaklinjem V. V. da povrati Italiji slobodu, koju su njeni si-
novi tražili već 1748. i 49. Neka V. V. bude uvjereno, dok
Italija ne dobije svoju slobodu, da će iluzoran biti mir Vašeg
Veličanstva i cijele Evrope. Neka se V. V. udostoji uvažiti
posljednju molbu nesretnog patrijote, koji već stoji na stepe-
nicama stratišta: oslobodite mi domovinu i blagoslov će od
25.000.000 Talijanaca pratiti V. V. u budućnosti.* Ove riječi,
koje potpuno odgovarahu i tajnim željama francuskog cara, u-
vjeriše Napoleona, da će samo, ako otkupi založenu riječ, moći
imati mira od talijanskih buntovnika.

Sveopće čuđenje probudi ovo pismo, koje Orsinijev bra-
nitelj Jules Favre pročitao porotnicima. Ali još veće bijaše ču-
đenje, kad se nekoliko dana kasnije u službenom listu čitalo
ovo pismo uz smjelu obranu Favre-a, iz koje prodiraše naj ve-

ća simpatija za pokušaje Talijanaca, da dođu do svoje slobode.

Napoleon htjede pomilovati atentatora, ali morade popustiti odlučnom zahtjevu svojih savjetnika, koji tražahu Orsinijevu smrt. I tako bude izvršena smrtna osuda 13. marta. Zadnjih dana istoga mjeseca izide, također u službenom listu, drugo Orsinijevo pismo, upravljeno isto tako na francuskoga cara, u kojem je atentator pisao, da okolnost, što je njegovo prvo pismo bilo objelodanjeno, naj bolje dokazuje, da su njegove posljednje riječi našle odziva u sreću moćnoga cara. Nadalje priznavaše Orsini, da njegov atentat bijaše djelo uzrujane njegove mašte, te ozbiljnim riječima osuđivaše političko ubojstvo, u svakoj prigodi i pod svakom formom.

ОЦЈЕНА.

Ристо Т. Пророковић-Невесињац. Из живота херцеговачких хајдука. Књ. I. Једно љето четовања по причању харамбаше Стојана Ковачевића, и по другијем изворима: Наградила „Чупићева Задужбина“. Друго проширено издање са сликом Стојановом, Биоград. Штампарија Д. Димитријевића. 1908. Цијена 1.50 д.

Писац Пророковић је новинар, који је радио и на белетристичком пољу. Пише херцеговачким нарјечјем. Писац прича да 1857. г. први зраци прољетног сунца бјеху затекли у селу Балосавама у Граховским горама хајдуке харамбашу Петка Ковачевића, његова рођака Стојана Ковачевића, оба из села Срђевића на Југозападу од Гацкога и друге и да су се по договору о Ђурђевићевим дна сакупили на планини *Сомини*, „Хајдучкој Мајци“ на западу дефиле-а Душког. Писац живо описује њихово хајдуковање кроз Херцеговину и Босну, борбу и доскочице против потјерника, њихове састанке, сиромашне гозбе, напијања и везе са пријатељима.

И ако му слог и језик није свеђ дотјеран, оно што приповиједа занима јако читаоца, који читајући види, као да је међу хајдуцима, све призоре њихова живота.

---

† Dr. V. BOGIŠIĆ

Govori na groblju —

(Isp. br. 7 Srgja).

Govor g. Luka Kalačića :

Baldo Bogišiću !

Tvoj Cavtat i Tvoji Cavtaćani evo Ti po meni poklanjaju zadnji pozdrav! Kleta smrt pokosila Te je na putu u Tvoj rodni kraj, a da nam ne dopusti, da Te još jednom pozdravimo i da Ti se još jednom divimo, veleumu, značajniče, diko naša. To je što nam još više srce para i našu veliku tugu uvećava.

Bio si prvi među prvima ne samo u Cavtatu i u našem narodu, nego u cijelom Slavenstvu. Pače u cijelom izobraženom svijetu bio si cijenjen i poštovan. A imali smo Te i zašto cijeniti i poštovati, imali smo se i zašto s Tobom dičiti! Bio si čovjek od oka, uprav potpuni čovjek. Svestrano i duboko nabražen, velikog duha, širokih vidika, vedar i trijezan, čedan i umiljat, radin kao mrav, značajan i dobar kao kruh. Eto taki si Ti bio, veleumniče! Tvoje vanredne kreposti i sposobnosti stavile su Te na prvo mjesto u narodu našem, a Cavtat — Tvoj mili Cavtat — ponosio se je s Tobom, kao sa prvim svojim sinom. Neću da nabrajam Tvoja učena djela i Tvoj znanstveni rad, jer to pripada povjesti. Tvoja divna djela sačuvati će Ti vječnu spomen među sveukupnim Slavenstvom, a to je najčasniji i najveličanstveniji spomenik, koji si Ti sam sebi podignuo.

Radio si u tišini, kao što je tiha bila Tvoja narav, ali Tvoj je rad bio okrunjen divnim uspjehom. Ti si bio primjerom ustrajna rada i velike energije i pokazao si nam svijem, da se sve može, samo ako se srcem za to prione. Neka se u Tebe ugleda mladež naša, uzore naš! Ti si doista bio simbol rada i marljivosti. I ako si u svojoj tišini izbjegavao časti i odlikova-

nja, ipak nijesi mogao zapriječiti, da Te prva učena i znanstvena društva u Evropi, koja su u Tebi vidjela svjetskog naučenjaka, ne počaste na razne načine i da Ti okrunjene glave ne narese grudi visokim odlikovanjima.

Tvoj teški gubitak, slavni Bogišiću, ostavlja silnu prazninu i mnogo će vremena proći, dok se slični čovjek pojavi u narodu našem. Blagi pomen ostavljaš u nama, dobri Baldo, a slavno Tvoje ime ostati će zlatnim slovima zapisano u srcima svijeh nas, tvojih Cavtaćana, i dok Cavtata bude, Tvoje će se ime u njemu spominjati sa udivljenjem i poštovanjem.

Mi Te evo polažemo u grobnicu otaca Tvojih. Ne će Te pokrivati ni zlatni uresi ni sjajna arkada, ali ćeš počivati u rodnoj grudi na ovom klasičnom tlu starog Epidaura među Tvojom djedovinom Konavlima i starim i slavnim Dubrovnikom.

Nemoj mi zamjeriti, ako sam se s Tobom slabo oprostio! Odviše si velik bio, a da bi Te mogao dostojno pozdraviti!

Sadi Baldo oplakan i slavljen u ovu skromnu grobnicu; ona prima u svoje krilo jednog neumrlog!

S Bogom Baldo! Vječni Ti pokoj! Vječna Ti slava!

Govor g. Jozipa Fagioni:

Zapala me je tužna zadaća, slavni Baldo Bogišiću, da Ti izručim zadnji pozdrav u ime Hrvatskog društva „Zore“, kojem si Ti od njegovog osnutka bio počasnim članom i koje se je s Tobom dičilo i ponosilo!

A imali smo se zašto s Tobom dičiti i ponositi, jer si bio sjajna zvijezda na slavenskom nebu, a priznat i visoko cijenjen među stranim narodima. Tvoj duboki um, Tvoj čvrsti značaj, Tvoj neumorni rad i Tvoja silna energija pribavili su Ti priznanje i harnost svega Slavenstva, a Tvoj mili rodni Cavtat proglasio Te je prvim svojim sinom.

Pa ako smo i izgubili Tebe, slavenski velikane i veleume, ostaje nam Tvoje milo i slavno ime i Tvoja neumrla djela, a to nikad ne umire kod velikana, kakav si Ti bio! A Tvoj mili lik — djelo Tvog prijatelja i domoročana Bukovca — biti će nam premila uspomena, koju će „Zora“ čuvati kao zenicu svoga oka i častiti kao najveću svetinju!

Baldo Bogišiću! Iaka Ti bila rodna zemlja na vječnom počinku, a u narodu: slava!

Govor A. P. Bratića :

Tužni plemeniti zборе !

Sada kad nam se po Đurđevu danu zeleni zelena trava i kad nam priroda svoje uskrsenje javlja, dunu nam svijeeće, jedna po jedna kao no u hramu u Veliki petak i već se ugasila zublja po kojoj svijetli bismo !

Ugasila se zublja, ogromna i jedinstvena u sveslovenstvu našeg Gospara Balda više nema ! Njegovu slavu samo jednom riječi možemo protumačiti, onom riječi što je u divnoj Galleria degli uffici ukresana italijanskom velikanu : *Tanto nomini nullum par elogium !*

O ovom Velikanu, poznatu učenom svijetu od Urala do Dunaja, od lednog Arhandelska do starovječnih hridina bijelog Dubrovnika i do slobodnog igala Crnogorskoga Bara, o ovom Velikanu, kom su odavale poštovanje Akademije vasionoga svijeta pa i dalekog Japana, o njegovu slavnom radu i djelovanju nije da govorim, jer što god bi rekao preslabo bi bilo !

Rijet mi je samo da kršten na ovom kladencu naše Nikoljine Crkve proslavio se radom, poštenjem, umom, karakterom, karakterom kome se i najjači pokloniše.

Bio je svijetu pravi veliki sveštenik nauka juridičnijeh, filozofskih i literarnijeh.

Njegov je rad bio čudo ustrajnosti. U njemu odjeknu ona „mens sana in corpore sano“ — kako na crni glas o njegovoj smrti opazi gosp. prof. Vučetić.

Kao što je bio divan u radu, tako je kroz vas svoj vijek kaonuti plemenita duša, bio vjeran osjećajima, običajima i naukama koje je od djeda Balda i oca Vlaha naslijedio i naučio. I u tomu je bio čudo nepokolebljivosti, ma da prepun radnje i u svjetskoj bujici kad nam se nameću tudi nauci, koje mi ni naš narod ne priznajemo u našem domu. On ostade vjeran osjećajima svojijeh djedova.

Samac na Cvjetnu nedjelju dode na Senjsku Rijeku ondje gdje ga mladića stigne prva nezgoda na političkom polju. Tu ga mladića uhapsiše cijeneć ga političarom. Tu i umrije, sam, ne daleko od svoje mile domaje. Ali nađe utjehu u onoj *bella immortal benefica fede*.

Na osvit utornika po uskrsenju zapita sveštenika, sjećajući se On, koji je živio u narodnoj pjesmi, one riječi o protopopu Nedjeljku „koji je svijetla Cara pričestio i ispovidio.“

Gosparu Baldo! Pošto Te s Rijeke dopratih ovdje do našeg Roka, gdje si želio da bude ukresano „Resurrecturis“, predajem zadnjom besjedom Tvoje tijelo da bude položeno u djeđovski grob, na kojemu si mlad sastavio skroman natpis i sam ga nejakom rukom ukresao, predajem ga da bude počivati uz stare Cavtaćane.

Počivala duša Tvoja u krilu Božijemu a Slava Tvoje ime na vodila nas k radu i poštenju!

* * *

Izmegju brzojavnih sažaljenja ističemo ova:

Biograd. U Ime Njegovog Veličanstva Kralja Petra i srpske vlade imam čast izjaviti duboko i iskreno saučešće u žalosti za gubitkom velikog naučnika Valtasara Bogišića, koji je svojim radom obezbedio sebi slavan spomen u narodu.

Predsednik ministarstva Pasić.

Biograd. Srpska kraljevska akademija izjavljuje najdublju žalost za pokojnim Bogišićem svojim odličnim pravim članom i mnogo zahvalnim poslanikom. Potpisani presjednik žali u njemu svoga četrdeset godišnjeg dragog prijatelja. Slava imenu, a mir pepelu njegovu u rodnoj mu zemlji.

Stojan Novaković.

Biograd. U tuzi za velikim pokojnikom uzima učešća pravni fakultet beogradskog universiteta.

Beč. Duboko ožalošćen zbog gubitka našeg velikog učenjaka, preuzvišenog Bogišića, izrazujem moje najtoplije saučešće i raspolazem prama savjetniku Škariću, da položi vijenac.

Namjesnik Nardelli.

* * *

У
Н
И
В
Е
Р
С
К
И
Т
Е
Т
С
К
А
Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

Изјава саучешћа.

Уредништву „Срћа“ — Дубровник.

Примио сам жалосну вијест о губитку мог доброг и милог колега-друга — као *члана* многих учених друштава и академија, а великог правника-хисторичара народа српскога, челик Србина *Др. Валтасара Богишића*, те ево и мене да и Вама и свему Српству изразим моје саучешће у преголемој жалости за врлим покојником и добрим Србином ком дао Бог вјечни покој! Лака му земља и вјечна Слава и успомена у народу своме кога је тако жарко љубио!

Милан Павлов Јовановић

командир-академик
Вуковар (Сријем).

* * *

Пригодни саставци.

† Др. ВАЛТАЗАРУ БОГИШИЋУ.

Као сухо лишће с грана
Див за дивом пада смјели,
Србин скоро сваког дана
Лије поток суза врели' . . . .

Сав је грешан народ српски,
Зле судбине, строге, худе,
Јер му понор смрти, дрски
Прогута све боље људе.

Наша срца језа хвата,
А јад и бол душу пара :
Зар најбољег нашег брата
Изгубисмо Валтазара ? ! . . .

И твој дух и снага клону
Знаменити Србу, дични,
Бол ми крши душу болну
И ако смо јаду вични.

Словенство те скупа жали,
К'о највећег сина југа,
У број српских снага, мали,
Не остави себи друга.

Цетиње, 19/4 1908.

Мићун М. Павићевић.

ВАЛТАЗАРУ БОГИШИЋУ

Једна по једна звјезда губи се и одлијеће;
 Наше се небо мрачи и ноћ све црња бива
 А миса наша млада не зна, куда да креће
 Густа и шешка шама њезину сјазу скрива...

Без рођања и клетве ојети нам поглед сјао
 Прашећи звјезду једну, што нам се сада ојте,
 Ко да нам не смије бићи за шом свјетлошћу жао,
 Свјетлошћу пуном наде, милости и доброће.

Ко да је мало сјаја у шом божијем рају —
 Не осврћућ' се на шо, што нашу срећу кваре —
 Односе наше звјезде, да њима боље сјају:
 Ошкидоше те од нас, љубљени Валтазаре...

Немојте безобзирно остављаћи нас шако
 У ово шамно шешко, немилосрдно доба,
 Та ми немамо више никог у помоћ зваћи
 Ко сирочад без наде а покрај мајчина гроба.

Ко смећени војници кад вођ им мршав паве
 И ми стојимо шако без напушка и снаге.
 Мрзне се наша суза немајућ' кад да кане,
 Јер шешким радом ваља сл'једић нам стојећи драге.

Благослов твој нам треба на овом шешком дану
 С њим ћемо једно дјело зафално зајочети
 Одужићемо се шако својему великану, —
 То ћемо дјело своје преда те донијети.

Сјоменик дићемо теби од суза и рада,
 Сапраш' га не ће моћи шешко и дуго вр'јеме,
 Сјати ће као нада вјечито л'јета и млада,
 Ко историја св'јета, ко велебне поеме,

Српска дубровачка омладина.

* * *

Veleumnom I Slavnom Domorođeu

VALTAZARU BOGIŠIĆU

Naučenjaku Svjetskoga Glasa

Juristi Historičaru Narodnom Književniku
Članu Domaćih I Stranih Znan. Akademija
I Društava

Koji Snagom Uma Bistrinom Kriterija
Proučavajući Narodne Običaje Slavske
Pravničku Znanost Novom Granom Obogati
Jugoslavenstvo Osvjetla Slavenstvo Prodiči

NJEGOVI CAVTAĆANI

Poraženi Radi Nenaknadivog Gubitka
Dike I Ljubimea Svoga
Primajući Mu U Rodnu Grudu Zemne Ostanke
Suznim Očima
Ovaj Spomen
P.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

БИЈЕШКЕ — ВИЈЕШКЕ.

Prof. Dr. Lujo Adamović. Nakon dugog boravljenja u Dubrovniku, gdje je radio na jednom svom opsežnom botaničkom djelu, povratio se prof. Adamović na bečko sveučilište početkom ovog mj.

Prof. Karel Klostermann, brat Čeh, član češke akademije u Pragu, plodan pisac romana i novela, koji je svojom ljubaznosti omilio mnogim onim građanima, te su se s njim upoznali, otišao je 14. maja iz Dubrovnika noseći sobom slatku uspomenu o ovom čarobnom kraju i skladnoj pitomosti njegovih stanovnika

Rusiо T. Пророковић умро је ових дана у Невесињу, откле је био родом. Прогнан из Босне живио је, након 1. годишњег боравка на Цетињу, у Биограду. Ове се зиме разболио, те једва дочекао да дође у Дубровник, где је био почетком овог маја. Након мало дана болестан пође у Невесиње, где и умре. Био је новинар и писао је и на белетристичном пољу, али радови су му били недотјерани, јер је био самоук.

Novе књиге. - Нове књиге.

Раd је ѿлемсићво за човека. Историјска прича од Шветкиње Марије Софије Шварц. С немачког превео Иван М. Матић 1908. Цена 20 пара. Излази

1. и 15. сваког мјесеца на 2 шт. табака, а са 20. св. биће прића довршена.

Дионисије Миковић. Српско православно владичанство Боко-которско; наградила задужбина Н. Дучића арх. Српска Дубров. Штампарија Др. Грацића и Др. у Дубровнику 1908. — Заслужни писац доноси у овој монографији повјест владичанства од 1208 г. а бави се надасве његовим обновљењем и његовим врло занимивим приликама последњих година.

Matija Lukšić. Prvo Cvijeće (pjesme posmrtnice). Zadar u štampariji „Narodnog Lista“. 1908. Cijena 1 K. Čist je prihod namijenjen družbi ss. Ćirila i Metoda.

Čagalj na otoku Korčuli i bilješke iz povjesti i pučke predaje, napisao Vid Vuletić Vukasović; s talijanskog preveo R. Slade Šilović. Dubrovnik štamparija Degiulli i Dr. Nakladom prevodioca, 1908. Cijena 20 novč.

Prof. A. Adamović objelodanio je u Engler-ovim Botanische Jahrbücher (knj. XLI. sv. 3): 1. Die Roszkastanie im Balkan; 2) Die Bedeutung des Vorkommens der Salbei in Serbien: a u XIII. god. izvješću Prirodnog Orientnog društva u Beču izvješće o svom botaničkom ispitivanju na Balkanskom poluotoku (Bericht über die in die Balkanhalbinsel unternommene botanische Forschung).

NA ZNANJE.

Pomenbroj (Spomenica) „Srđ a“ o stotoj obljetnici ukinuća dubrovačke republike (31. januara 1808) obužeće **prvo pet brojeva** lista 1908. t. j. dva za januar, dva za februar i onaj 15. marta; imaće dakle naj manje **240 stranica**, jer je gradivo, koje su gg. Saradnici posvetili ovoj zgodi, **veoma obilno**. Ovo je gradivo i mnogo **raznovrsno** i stiglo je iz svih **naših krajeva**. A da Spomenica bude što zanimivija i ljepša, nijesmo štedili ni truda, ni troška, te će biti **ilustrovana sa više nego pedeset slika**. Tim smo naročito htjeli da ugodimo svakomu, koji je u „Srđ“-evu kolu ili kao Predbrojnik ili kao Saradnik; **Spomenica će dakle biti odeblja i lijepa knjiga**.

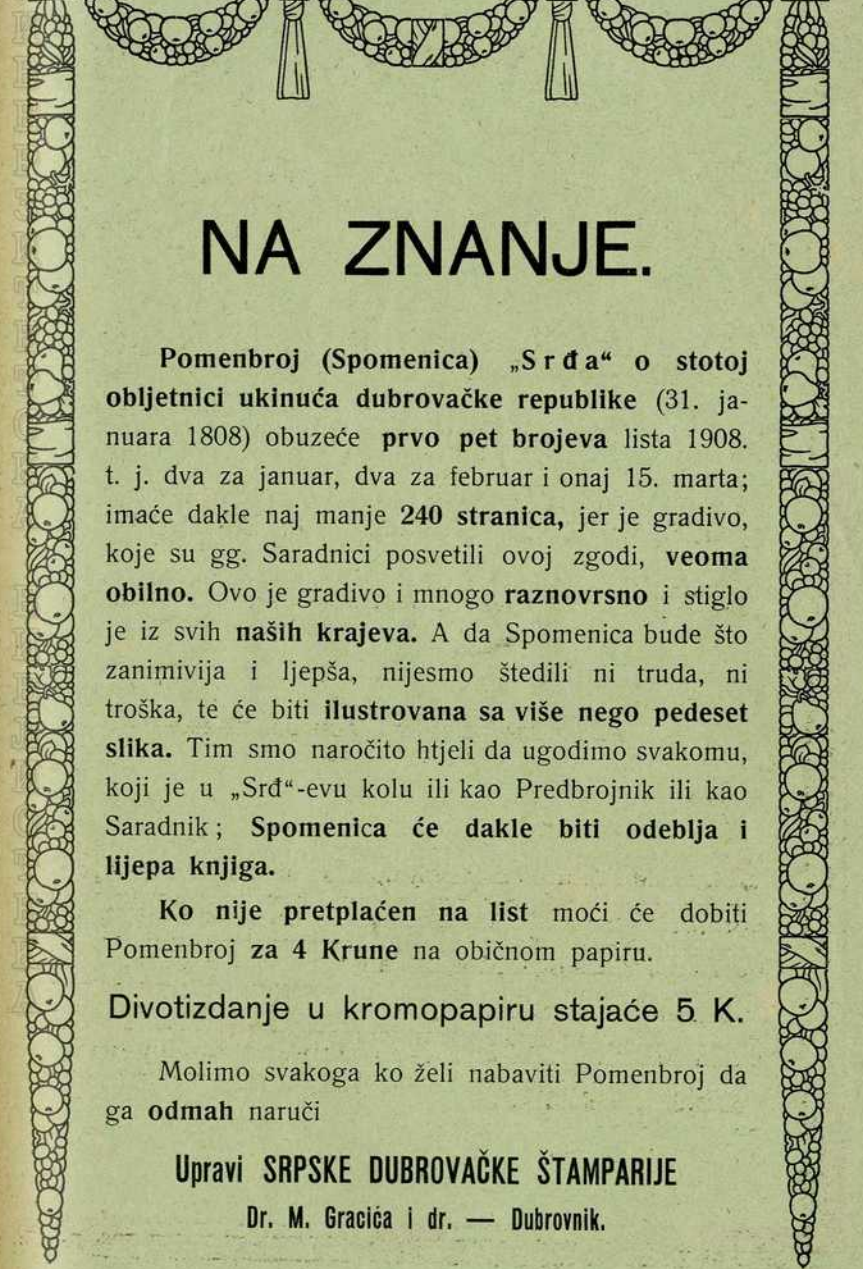
Ko nije pretplaćen na list moći će dobiti Pomenbroj za **4 Krune** na običnom papiru.

Divotizdanje u kromopapiru stajaće **5 K.**

Molimo svakoga ko želi nabaviti Pomenbroj da ga **odmah** naruči

Upravi SRPSKE DUBROVAČKE ŠTAMPARIJE

Dr. M. Gracića i dr. — Dubrovnik.

JESTE LI   PLATILI

СРЂ SRGJ

Ako nijeste, požurite se na postu
i pošaljite novac

Administraciji „SRGJA“ u Dubrovniku
naznačujući na kuponu za koji rok plaćate za ovaj list.

 Molimo naj ozbiljnije Gospodu Predbrojnike,
koji još nijesu podmirili predbrojbu, ma i da smo ih već
jedanput, štoviše dvaput naročitim po-
zivom opomenuli, da nam svakako tije-
kom ovog mjeseca poštanskom naputnicom po-
pošalj n predbrojbu.